CZASOPISMA I PROBLEMY KULTURY LITERACKIEJ W KRAKOWIE I LWOWIE W XIX I XX WIEKU

JERZY JAROWIECKI
Akademia Pedagogiczna w Krakowie

Prasa w Krakowie: tradycja i współczesność
(Część pierwsza: do roku 1918)*

Początki prasy polskiej związane są z Krakowem, a mimo to wiedza o prasie wydawanej w tym mieście jest stosunkowo skromna. Gdyby bowiem spojrzeć na dzieje prasy krakowskiej z perspektywy czasu, zastanawiać się nad etapami jej rozwoju, to można zauważyć, że właściwie dwa okresy zostały całościowo opracowane, a mianowicie prasa lat Rzeczypospolitej Krakowskiej (1772–1850)[1] oraz polska prasa konspiracyjna[2] i tzw.

---

* Pierwszą wersję artykułu opublikowano w „Roczniku Historii Prasy Polskiej" 2003, t. VI, z. 1, s. 11–52.

[1] M. Tyrowicz, *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772–1850. Studium porównawcze*, Kraków 1979; zob. też: Z. Jagoda, *O literaturze i życiu literackim Wolnego Miasta Krakowa 1816–1846*, Kraków 1971; J. Kras, *Życie umysłowe w Krakowie w latach 1848–1870*, Kraków 1977; A. Aleksiewicz, *Drukarstwo w Rzeczypospolitej Krakowskiej i Galicji zachodniej w latach 1815–1860*; W. Feldman, *Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906*, t. 1, Kraków 1907.

[2] Zob. prace J. Jarowieckiego, *Konspiracyjna prasa w Krakowie w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945*, Kraków 1980; *Katalog krakowskiej prasy konspiracyjnej 1939–1945*, Kraków 1978; *Krakowskie konspiracyjne pismo satyryczne „Na ucho" (1943–1944)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie", z. 24, Prace Historycznoliterackie, 1966, s. 71–101; *O konspiracyjnej prasie ludowej okręgu krakowskiego w latach 1939–1944*, ibidem z. 36, Kraków 1971, s. 273–291; *Podziemna prasa IV krakowskiego obwodu PPR*, Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne, z. 39, Kraków 1972, s. 153–165; *Krakowskie pismo konspiracyjne z lat 1943–1944 „Watra"*, Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 1974, t. 13, z. 2, s. 157–202; *Prasa podziemna w latach 1939–1945. Studia i szkice*, Kraków 1975; *Prasa podziemna w Krakowie w latach okupacji hitlerowskiej*, Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 1976, z. 2, s. 139–169; *Podziemna prasa ludowa VI Okręgu Rocha (krakowskiego) w latach 1939–1945*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" 1977, nr 2, s. 35–73; *Prasa konspiracyjna w Krakowie w latach 1939–1945*, Kraków 1977; *Krakowska prasa konspiracyjna w latach II wojny światowej*, [w:] *Polska prasa konspiracyjna lat 1939–1945 i początki prasy w Polsce Ludowej*, Kraków 1979, s. 89–105; *„Przegląd Polski" (1940–1944) – konspiracyjne pismo Szarych Szeregów w Krakowie*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej" 2001, t. IV, z. 1, s. 63–91.

gadzinowa (tj. prasa niemiecka w języku polskim) wydawana w czasie okupacji hitlerowskiej w Polsce[3]. Fragmentarycznie zbadano inne okresy, w tym przede wszystkim prasę lat 1918-1939[4]. O tej ostatniej dysponujemy też obszerną wiedzą pamiętnikarską[5]. Nieliczne tytuły prasowe doczekały się swych monografii, np. „Merkuriusz Polski" (1661)[6], częściowo

J. Jarowiecki przedstawił też analizę polskich badań w tym zakresie: „Przegląd Humanistyczny", 26: 1982, nr 1/2, s. 256-269 oraz w tomie pt. *Literatura i prasa w latach okupacji hitlerowskiej*, Kraków 1983, s. 5-25; *O badaniach nad prasą konspiracyjną w Polsce w latach 1939-1945 (lata 1968-1982)*. Krakowską prasą konspiracyjną zajmowali się również m.in.: M. Arczyński, *Z dziejów prasy konspiracyjnej w Krakowie 1939-1945*, „Zeszyty Prasoznawcze" 14: 1973, nr 1, s. 58-66; J. Kucia, *Krakowska prasa konspiracyjna 1939-1945*, „Zeszyty Prasoznawcze", 10: 1969, nr 2, s. 41-52; eadem, *Tajne drukarnie krakowskie w okresie okupacji hitlerowskiej*, ibidem, nr 4, s. 49-60; eadem, *Kolportaż krakowskiej prasy konspiracyjnej w okresie okupacji hitlerowskiej*, ibidem, 11: 1970, nr 2, s. 41-52; M. Kurowska, *Szare Szeregi w Krakowie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa" 1978, nr 5, s. 59-89.

[3] W. Wójcik, *Gadzinówka „Goniec Krakowski" 1939-1945*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" 1981, nr 3; eadem, *„Goniec Krakowski" a „Nowy Głos Lubelski"*, [w:] *Prasa lubelska. Tradycje i współczesność*, pod red. J. Jarowieckiego, J. Myślińskiego i in., Lublin 1986, s. 145-148; eadem, *Jawna działalność wydawnicza w okresie okupacji hitlerowskiej w Krakowie (1939-1945)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie" z. 78, Prace Bibliotekoznawcze I, Kraków 1982, s. 169-182; eadem, *Prasa gadzinowa Generalnego Gubernatorstwa (1939-1945)*, Kraków 1988; E.C. Król, *Niemieckie czasopisma w języku polskim dla szkolnictwa w Generalnej Guberni („Ster", „Mały Ster", „Zawód i Życie")*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" 1978, nr 1, s. 109-122; K. Woźniakowski, *Gadzinowy miesięcznik „Kolejowiec" (1943-1944) i jego publikacje literackie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie", z. 178, Prace Bibliotekoznawcze VIII, Kraków 1996, s. 155-170; idem, *„Ilustrowany Kurier Polski" (1939-1945) - modelowy periodyk quasi-kulturalny Generalnego Gubernatorstwa*, „Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN, oddział w Krakowie", t. XXXVIII/2, Kraków 1995, s. 169-192; idem, *W kręgu jawnego piśmiennictwa literackiego Generalnego Gubernatorstwa (1939-1945)*, Kraków 1997.

[4] C. Brzoza, *Polityczna prasa krakowska 1918-1939*, Kraków 1990; A. Paczkowski, *Prasa polska 1918-1930*, Warszawa 1980.

[5] J. Brzękowski, *W Krakowie i Paryżu. Wspomnienia i szkice*, Warszawa 1968; Z. Leśnodorski, *Wspomnienia i zapiski*, Kraków 1959; idem, *Wśród ludzi mojego miasta. Wspomnień i zapisek część druga*, Kraków 1968; T. Kudliński, *Młodości mej stolica. Pamiętnik krakowianina z okresu między wojnami*, Kraków 1970; J. Kurek, *Mój Kraków*, Kraków 1963; idem, *Błyskawiczna lista wspomnień*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej", 19: 1980, nr 4, s. 63-80; Z. Ordyńska, *To już prawie sto lat... Pamiętnik aktorki*, Wrocław 1970; W. Zechenter, *Upływa szybko życie. Książka wspomnień*, Kraków 1971.

[6] J. Lankau, *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie 1513-1729*, Kraków 1960; *„Merkuriusz Polski" - reedycja*, oprac. A. Przyboś, Kraków 1960; *„Merkuriusz Polski"* (przedruk techniką fotooffsetową), Warszawa 1978; W.R. Rzepka, *Gorczynowa zagadka w „Merkuriuszu Polskim" z 1661 roku*, „Zeszyty Prasoznawcze" 1964, nr 4, s. 10-16; K. Sarnecki, *Na jakim papierze drukowano pierwszą polską gazetę*, ibidem, 1960, nr 5/6 s. 130-133; A. Przyboś, *„Merkuriusz Polski" na tle epoki*, ibidem, 1961, nr 1/2, s. 7-18; K. Targosz, *Hieronim Pinocci. Studium z dziejów kultury naukowej w Polsce w XVIII w.*, Warszawa 1967; J. Sulowski, *Włoska odmiana „Merkuriusza Polskiego"*, „Zeszyty Prasoznawcze" 8: 1967, nr 1, s. 65-74; idem, *„Continuatione del Mercurio Polacco"*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego" 15: 1976, nr 4, s. 377-420; J. Szczepaniec, *Udział drukarni Bertutowiców w akcji wydawniczej „Merkuriusza Polskiego" z 1661 r.*, „Rocznik Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich", 9: 1974, s. 87-106.

„Czas" (1848–1939)[7], „Kraj" (1869–1874)[8], „Naprzód" (1892–1939)[9], „Głos Narodu" (1893–1939)[10], „Ilustrowany Kurier Codzienny" (1910–1939)[11].

---

[7] *Jubileusz „Czasu" (50-lecie)*, Kraków 1899; *Księga pamiątkowa na 90-lecie „Czasu" 1848–1938*, Warszawa 1938; K. Adamek, *Geneza i wstępny program krakowskiego „Czasu"*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej", 19: 1980, nr 1, s. 19–34; J. Drobiszewski, *Serwis informacyjny dziennika „Czas" w latach 1848–1865*, „Zeszyty Prasoznawcze", 9: 1968, nr 1, s. 74–86; idem, *Kręgi czytelnicze „Czasu" w latach 1848–1865*, „Studia Historyczne" 12: 1969, nr 3, s. 377–394; K. Olszański, *„Czas" wobec powstania styczniowego*, [w:] *Kraków w powstaniu styczniowym*, Kraków 1968, s. 193–301; idem, *Prasa galicyjska wobec powstania styczniowego*, Kraków 1975; M. Król, *Konserwatyści krakowscy 1831–1865*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej", 19: 1973, s. 175–207; W. Władyka, *Działalność polityczna polskich stronnictw konserwatywnych w latach 1926–1935*, Wrocław 1977; S. Rudnicki, W. Władyka, *Prasa konserwatywna w Drugiej Rzeczypospolitej. Zarys problematyki i przegląd tytułów*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego", 14: 1975, z. 4, s. 409–465; J. Myśliński, *Z dziejów prasy konserwatywnej w Krakowie przed pierwszą wojną światową*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego", 5: 1966, z. 1, s. 117–131; A. Toczek, *Redakcja i współpracownicy krakowskiego „Czasu" w latach 1920–1934*, [w:] *Kraków–Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. IV, Kraków 1999, s. 272–290.

[8] J. Gos, *Profil literacki krakowskiego „Kraju" pod redakcją Stanisława Służewskiego*, „Prace Polonistyczne", 27: 1971, s. 135–145; H. Kozłowska-Sabatowska, *Ideologia pozytywizmu galicyjskiego 1864–1881*, Wrocław 1978; C. Lechicki, *Krakowski „Kraj" (1869–1874)*, Kraków 1978; idem, *Początki krakowskiego „Kraju"*, „Prasa Współczesna i Dawna" 1958, nr 4, s. 61–85; idem, *Prasa galicyjska u progu walki o autonomię*, „Biuletyn Prasoznawczy" 1957, nr 1, s. 27–51; P. Stasiński, *Albumy fotograficzne Kazimierza Chłędowskiego z krakowskiego „Kraju" (1869–1871)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" 1981, nr 1, s. 75–94; I. Zaremba-Piekara, *Idee pozytywistyczne w „Kraju" Ludwika Gumplowicza*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego", 9: 1970, z. 1, s. 17–32.

[9] *Daszyński jako redaktor „Naprzodu". Wspomnienia tow. Kubanka*, „Naprzód" 1947, nr 300; J. Buszko, *Walka „Naprzodu" z cenzurą (1892–1914)*, „Zeszyty Prasoznawcze" 1960, nr 5/6, s. 120–123; idem, *Polskie czasopisma socjalistyczne w Galicji*, „Zeszyty Prasoznawcze" 1961, nr 1/2, s. 29–35; idem, *Walka „Naprzodu" z cenzurą (1892–1914)*, ibidem, 1960, nr 5/6, s. 120–129; J. Myśliński, *Z badań nad układem zawartości polskiej prasy codziennej na przełomie XIX i XX w. (Prasa ugrupowań konserwatywnych i partii socjalistycznych)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego" 12: 1973, z. 2, s. 187–210; J. Janowicz [Ślusarek Krzysztof], *„Naprzód" w latach 1892–1918*, „Naprzód. Kwartalnik Polityczny" 1989, nr 1 s. 40–45; A. Toczek, *Krakowski dziennik PPS – „Naprzód" w latach 1911–1939. Zarys problematyki*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie", z. 178: Prace Bibliotekoznawcze VIII, Kraków 1988, s. 157–178; idem, *Stosunki „Naprzodu" z innymi pismami politycznymi Krakowa i PPS*, [w:] *Kraków–Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, red. J. Jarowiecki, Kraków 1996, s. 190–197; idem, *Zespół redakcyjny i współpracownicy krakowskiego „Naprzodu" za redakcji Emila Haeckera w latach 1920–1934*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" 1993, nr 1, s. 51–63; idem, *Krakowski „Naprzód" i jego polityczne oblicze 1919–1934*, Kraków 1997.

[10] C. Lechicki, *Kartka z dziejów prasy krakowskiej XX wieku*, „Małopolskie Studia Historyczne" 1955, z. 1/2, s. 119–138; idem, *Pierwsze dwudziestolecie krakowskiego „Głosu Narodu" (Fragment z większej całości)*, „Studia Historyczne", 12: 1969, z. 4, s. 507–532; idem, *Krakowski „Głos Narodu" w latach 1914–1939*, ibidem, 16: 1973, z. 3, s. 343–381; idem, *Rzut oka na sto lat polskiego czasopiśmiennictwa katolickiego (1833–1939)*, „Novum" 1975, nr 1–3, s. 76–92; W. Zechenter, *Upływa szybko życie...*

[11] J. Pelczarski, *Niektóre fakty z historii koncernu „Ilustrowany Kuryer Codzienny"*, „Prasa Współczesna i Dawna" 1958, nr 2; E. Podgórska, *Koncern wydawniczy „Ilustrowany Kuryer Codzienny" i pozostała po nim spuścizna fotograficzna*, „Archeion", 67: 1979, s. 129–153; W. Władyka, *Polityczne oblicze prasy ogólnoinformacyjnej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej", 18: 1979, nr 4, s. 87–101; idem, *Krew na pierwszej stronie. Sensacyjne dzienniki Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1982; E. Rudziński, *O koncernach:*

Zwrócił już na to uwagę przed kilkunastu laty Sylwester Dziki, pisząc o stanie badań nad prasą krakowską do lat osiemdziesiątych XX wieku[12], co zwalnia piszącego te słowa od szczegółowego przeglądu piśmiennictwa na ten temat. Dodać tylko wypadnie, że wspomniany autor jakby nie zauważył, czy też nie docenił informacji zawartych w podstawowym dziele, jakim jest niewątpliwie czterotomowa *Historia prasy polskiej* pod red. Jerzego Łojka (1976–1980), wydana pod auspicjami Polskiej Akademii Nauk, Instytutu Badań Literackich i jego Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, w której znakomici autorzy, m.in. Irena Homola czy Jerzy Myśliński w swoich opracowaniach prasy galicyjskiej sporo miejsca poświęcili prasie krakowskiej. Natomiast zauważyć należy, że nie dysponujemy żadnym wiarygodnym pełnym spisem bądź bibliografią tytułów prasy krakowskiej, jakie ukazały się na przestrzeni wieków, co stanowi podstawową trudność w opisaniu tej prasy, o ile znajdzie się jej entuzjasta. Punktem wyjścia bardzo pomocnym dla tego rodzaju pracy może stać się spis czasopism zawarty w III tomie *Bibliografii polskiej* K. Estreichera, *Katalog czasopism polskich Biblioteki Jagiellońskiej*, bibliografia prasy polskiej opracowana w IBL w Warszawie, w Pracowni Czasopiśmiennictwa Polskiego, a także inne spisy wymienione w bibliografiach załącznikowych do czterech tomów *Historii prasy polskiej*[13]. Wykorzystać też można nieliczne próby syntezy, np. prace K. Bąkowskiego, A. Bara, M. Tyrowicza[14].

Niniejszy szkic powstał na podstawie materiałów zgromadzonych w czasie przygotowywania haseł, dotyczących prasy wydawanej w Krakowie, do *Encyklopedii Krakowa*[15], może zatem zostać potraktowany jedynie jako p r o j e k c j a p r z y s z ł e g o t o m u o krakowskim środowisku prasowym. Z natury rzeczy informacje w nim zawarte wymagać będą dalszej weryfikacji, niezbędnych uzupełnień, mają charakter bardziej „roboczy", przybliżają jednak – tak sądzić można – całościowy zarys problemu.

„Prasy Czerwonej" i „IKC" (1926–1939), „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego", 7: 1968, z. 1, s. 147–161; K. Sanetra, *Konrad Wrzos*, „Zeszyty Prasoznawcze", 21: 1980, nr 3, s. 91–102; A. Bańdo, *„Kurier Literacko-Naukowy" – dodatek do „Ilustrowanego Kuriera Codziennego"*, [w:] *Kraków–Lwów...*, t. IV, s. 291–304; idem, *Dzieje koncernu „Ilustrowanego Kuriera Codziennego"*, [w:] *Kraków–Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. V, Kraków 2001, s. 599–608; E. Bogdanowska-Spuła, *Ludzie Mariana Dąbrowskiego – krąg współpracowników koncernu „Ilustrowanego Kuriera Codziennego"*, ibidem, s. 609–624.

[12] S. Dziki, *Stan badań nad prasą krakowską*, [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa XIX i XX wieku. Materiały z Sesji Naukowej odbytej w dniach 6–7 maja 1986 r. w czterdziestolecie WSP w Krakowie*, Kraków 1988, s. 196–210.

[13] K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 3, Kraków 1962, s. 385–494; *Katalog czasopism polskich Biblioteki Jagiellońskiej*, pod red. S. Grzeszczuka, Kraków 1974–1986, z. 1–9; *Bibliografia prasy polskiej 1661–1831*, oprac. J. Łojek, Warszawa 1965; *Bibliografia prasy polskiej 1832–1864*, oprac. B. Korczak, Warszawa 1968; *Historia prasy polskiej*, pod red. J. Łojka, [t. 1–4], Warszawa 1976–1980.

[14] K. Bąkowski, *Dziennikarstwo krakowskie do r. 1848*, „Rocznik Krakowski" 1906; A. Bar, *Zarys dziejów czasopiśmiennictwa polskiego do wybuchu powstania listopadowego*, [w:] *Katalog wystawy czasopism polskich od XVI w. do 1830*, Kraków 1938; M. Tyrowicz, *Prasa krakowska w dziejach polskiego dziennikarstwa*, „Zeszyty Prasoznawcze" 1968, nr 1, s. 17–28.

[15] *Encyklopedia Krakowa*, red. prowadzący A.H. Stachowski, Wydaw. Nauk. PWN, Kraków 2000.

Kraków w wieku XVI i na początku XVII przeżywał okres rozkwitu, zaś nauka i szeroko pojęta kultura stołecznego miasta promieniowała na cały kraj. Tu, w Krakowie jako jedne wśród pierwszych zaczęły ukazywać się gazety ulotne, przyjmujące różne tytuły, m.in. „Nowiny" lub „Relacje". Wiadomo, że np. w 1614 r. w Krakowie ukazała się polemiczna „Replika na Nowiny z Poznania, które Minister ieden trefny tego Roku rozsiał po Prusach"[16]. Już co najmniej od 1646 r. pojawiły się w Krakowie gazety pisane, które wielokrotnie ręcznie kopiowane rozchodziły się po całej Rzeczypospolitej. To właśnie w 1646 r. drukarz krakowski Łukasz Kupisz uzyskał od Władysława IV przywilej na druk „Nowin", czyli gazet w polskim i łacińskim języku. Z drukarnią Kupisza współpracował jako ilustrator Jan Aleksander Gorczyn, uważany często za ojca prasy polskiej. W 1655 r. w podwawelskim grodzie ukazywała się gazeta, efemeryda w oficynie Franciszka Cezarego, zamieszczająca informacje o sensacyjnych wydarzeniach oraz publikacje o charakterze religijnym. Nosiła długi, barokowy tytuł: „Zapał Srogi Góry Neapolitańskiej y Nova Niniwe Zacne Neapolim w Żałobie, to jest ogień okrutny Góry Wezuwiusz we Włoszech, którym [...] królestwo Neapolitańskie srogo Pan Bóg nawiedził"[17]. Natomiast Hieronim Pinocci, bogaty kupiec krakowski, rozprowadzał gazety pisane, opracowywane na podstawie własnej korespondencji handlowej od 1644 r. noszące tytuł „Nowiny".

Od 3 stycznia 1661 r. z inicjatywy marszałka nadwornego Jana II Kazimierza, Łukasza Opalińskiego pod red. Hieronima Pinocciego, sekretarza najpierw króla Władysława IV, a następnie Jana II Kazimierza, zaczął ukazywać się „Merkuriusz Polski" – „dzieje wszystkiego świata w sobie zamykający dla informacji pospolitej", adresowany do środowiska szlacheckiego, które dwór królewski zmierzał zjednać dla projektu reform ustrojowych i polityki króla. H. Pinocci pozyskał do współpracy Jana Aleksandra Gorczyna, który odegrał ważną rolę w redagowaniu pisma. Tygodnik ten ukazywał się do 5 maja 1661 r. (27 numerów), następnie przeniesiony został do Warszawy (14 numerów)[18]. W pierwszym numerze sformułowano swoisty program pisma:

> Ten jest, że tak rzekę, jedyny pokarm dowcipu ludzkiego – umieć i wiedzieć jak najwięcej: tym się karmi, tym się cieszy, tym się kontentuje. Między wiadomościami zaś rzeczy różnych zaraz po Bogu najpierwsze miejsce ma i najpotrzebniejsza człowiekowi *cognito rerum et actionum humanorum*, którą najłacniej podawa historyja, jako *mater prudentioe et magistra vitae*. Ta przykładami i doświadczeniem uczy, przestrzega, napomina, strofuje i umiejętność spraw ludzkich i postępków czyni. Lecz historyja starych nazbyt i niepamiętnych wieków nie jest do tego tak skuteczna jako tych, które nam są bliższe [...] Stądże nie naganioną podobno, lubo nową dotąd Polszcze rzecz przed się biorę, gdym umyślił wieku teraźniejszego wiadomości przykładem obcych narodów co tydzień do druku podawać, i ile zdolność moja zniesie, informować doskonale, co się godnego wiedzenia tak w Ojczyźnie, jako po świecie wszystkim, a mianowicie w Europie w chrześcijaństwie, dzieje.

[16] K. Zawadzki, *Początki prasy polskiej. Gazety ulotne i seryjne XVI-XVIII wieku*, Warszawa 2002, s. 114.

[17] Ibidem, s. 168.

[18] Zob. przypis 6.

Kilkanaście lat później zaczęły ukazywać się pisma informacyjne: „Awizy" (1686–1700), „Awizy wszelakie za osobistym przywilejem Króla JMCi drukowane w Krakowie"[19], „Wiadomości Cudzoziemskie Extraordynaryjne z Poczty Cesarskiej" (1686–1689)[20]. Niektóre numery z 1686 r. ukazywały się pod zmieniającymi się tytułami, np. „Awizy Różne Cudzoziemskie...", „Relacja rzetelna a opisanie sposobu...". Po kilku latach zaczęto publikować tygodnik „Wiadomości Różne Cudzoziemskie" (1698–1705); niektóre numery miały w tytule dodatkowe określenie „Krakowskie" albo „z Krakowa". Znanych jest 17 numerów, które wydał Michał Priami, sekretarz Jana III Sobieskiego. Dodać trzeba, że z nazwiskiem Priamiego często łączy się założenie pierwszego w Polsce miesięcznika literacko-politycznego pt. „Mercurius Polonicus praecipuorum Europae eventuum epitomen..." (1698) w języku łacińskim[21]. Za współredaktorów uchodzą dwaj poczmistrze z Warszawy: Teofil Perlaski i Jan Kokoński, co zapewne zachęca niektórych badaczy, by Warszawę określać jako miejsce wydania tego periodyku. Na łamach pisma, poza aktualnymi informacjami politycznymi, zamieszczano utwory literackie, materiały historyczne, informacje o książkach, artykuły z różnych dziedzin ówczesnej wiedzy.

Po przeniesieniu stolicy z Krakowa i pod koniec czasów saskich rozpoczął się powolny upadek miasta. Liczne pożary i epidemie, a wcześniej jeszcze wojny szwedzkie, przyczyniły się do zastoju ekonomicznego i kulturalnego, malała liczba ludności. W 1785 r. Kraków liczył zaledwie 539 domów i 9449 mieszkańców[22]. Druga połowa XVIII w., czasy oświecenia ożywiły rozwój kulturalny miasta, inspirowały działalność wydawniczą. W rezultacie w 1789 r. staraniem J. Feistenmantela, J.B. Hebolda oraz D. Gesinka zaczęto wydawać „Krakowskie Kointeligencje i Wiadomości tak dla łatwiejszego sposobu w rządach publicznych, handlu i żywności, jako też kunsztów i nauk podane", podejmujące tematykę gospodarczą, miały też charakter ogłoszeniowy[23]. I. Gröbel w roku 1784, po otrzymaniu przywileju królewskiego na uruchomienie oficyny wydawniczej, stał się edytorem „Zbioru Tygodniowych Wiadomości Uczonych" (1784–1785), w czym poma-

[19] K. Zawadzki, *„Awizy krakowskie" i „Gazety z Warszawy" – dwie gazety seryjne z przełomu XVII i XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" 1986, t. 25, s. 5–18; J. Łojek, *Prasa polska w latach 1661–1831*, [w:] *Historia prasy polskiej*, t. I: *Prasa polska 1661–1864*, Warszawa 1976, s. 18.

[20] J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 2: *Kraków w wiekach XVI–XVIII*, Kraków 1984, s. 521.

[21] K. Zawadzki, *„Wiadomości Cudzoziemskie Extraordynaryjne z Poczty Cesarskiej" (1686–1689)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego" 1976, t. 15, s. 355–376; idem, *Początki prasy polskiej...*, s. 275; zob. też: J. Lankau, *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie 1513–1729*, Kraków 1960, s. 133–134; J. Łojek, *Zarys historii prasy polskiej w latach 1661–1831*, Warszawa 1972, s. 12.

[22] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I–XV, Warszawa 1880–1902.

[23] *Bibliografia prasy polskiej...*, s. 20, poz. 40 i 46; D. Hombek, *Prasa, czasopisma polskie XVIII w. w perspektywie bibliologicznej*, Kraków 2001, s. 255–259; J. Szczepaniec, *Monopol prasowy Stefana Łuskiny w Koronie w latach 1773–1793*, „Ze skarbca kultury" 1961 z. 13, s. 17.

gał mu J.I. Przybylski[24]. Ukazywały się też: „Monitor Różnych Ciekawości" (1795), wydawany przez J. Maja i J.I. Przybylskiego[25] oraz „Wiadomości Cudzoziemskie z Krakowa" (1798).

Początki codziennej prasy krakowskiej wiążą się z powstałym w czerwcu 1794 r. dziennikiem informacyjnym pt. „Gazeta Krakowska" (w pierwszym roku tylko dwa numery z hasłem w winiecie „Wolność-Całość-Niepodległość"), która ukazywała się z przerwami (1795, 1832, 1846) do roku 1849; w latach 1831-1833 nosiła tytuł „Codzienna Gazeta Krakowska". Jej założycielem i wydawcą był J.A. Maj (do 1831), następnie: S. Gieszkowski (1831-1840) i A. Grabowski, K. Majeranowski (1840-47) oraz W. Iżycki (1847-1849)[26]. Była głównym pismem informacyjnym zachodniej Galicji i Krakowa, początkowo ukazywała się 2 razy w tygodniu, od lipca 1830 r. - 6 razy, w nakł. 600 egzemplarzy Od 1834 r. prowadziła dodatek „Rozmaitości Krakowskie" pod redakcją T. Ujazdowskiego i K. Majeranowskiego. Próbę unowocześnienia „Gazety Krakowskiej" podjął K. Majeranowski. Na jej łamach pojawiła się literatura, wiadomości o kulturze i nauce, materiały historyczne, a przede wszystkim wiadomości bieżące. Mniejsze znaczenie miała niemiecka gazeta „Krakauer Zeitung" (1799-1808), wydawana przez przybyłego do Krakowa drukarza z Brna - Józefa G. Trasslera, w nakładzie ok. 150 egzemplarzy. Krótkotrwałym przedsięwzięciem był „Dziennik Gospodarski Krakowski" (1806-1807).

Ważne miejsce w początkach XIX wieku w Krakowie zaczęły zajmować czasopisma naukowe i literackie. Wolne Miasto Kraków, czyli autonomiczna Rzeczpospolita Krakowska, wykorzystując swoistą niezależność (o ile pozwalał na to nadzór przedstawicieli trzech państw rozbiorowych po kongresie wiedeńskim), stworzyło korzystne warunki dla rozwoju prasy, która - mimo dokuczliwości cenzury - docierała też na ziemie Królestwa Polskiego. Szczególną rolę w jej tworzeniu odegrał Konstanty Majeranowski, świetny dziennikarz, a zarazem poeta i dramaturg, cenzor Rzeczypospolitej Krakowskiej[27], wcześniej urzędnik departamentu krakowskiego, o niejasnych kontaktach z tajną policją Królestwa (?). Na łamach wydawanych i redagowanych przez siebie pism starał się ożywiać postawy patriotyczne czytelników, publikując liczne materiały historyczne i literackie, budząc świadomość narodową, daleką od lojalizmu wobec zaborców. Wielką poczytnością cieszyła się wydawana przez niego „Pszczółka Krakowska" - „dziennik liberalny, historyczny i literatury" (1819-1822), ukazująca się najpierw dwa razy w tygodniu, a następnie jako kwartalnik. Z czasopismem współpracowali krakowscy literaci oraz profesorowie Uniwersytetu (m.in. P. Czajkowski, S. Lubicz-Jaszowski, W. Łańcucki, J.K. Rzesiński, L. Szabel, A. Waga). Na łamach „Pszczółki" zamieszczano teksty z dziedziny historii, biografisty-

---

[24] D. Hombek, *Prasa, czasopisma polskie XVIII w.* ..., s. 261.

[25] J. Pachoński, *Drukarze, księgarze i bibliofile krakowscy 1750-1815*, Kraków 1862, s. 179.

[26] W. Bieńkowski, *Jan Maj - założyciel i pierwszy redaktor „Gazety Krakowskiej" w latach 1796-1831*, „Prasa Współczesna i Dawna" 1959, nr 1/2, s. 155-166.

[27] T. Gutrowski, *Cenzura w Wolnym Mieście Krakowie 1832-1864*, Kraków 1914.

ki, filozofii, drukowano wiersze, opowiadania, nowele, fragmenty dramatyczne[28]. Czasopismo prowadziło dodatek „Telegraf", zawierający informacje polityczne, przedruki z prasy warszawskiej, zamknięty przez cenzurę w 1822 r. Od 1 stycznia 1822 r. Majeranowski zaczął wydawać pięć razy w tygodniu gazetę informacyjną pt. „Krakus – towarzysz liberalny Pszczółki Krakowskiej, poświęcony narodowości i polityce, tudzież dziennym zdarzeniom w kraju i stolicy Rzeczypospolitej Krakowskiej". Kontynuację „Pszczółki..." stanowił dwutygodnik literacki „Muza Nadwiślańska" (1822–1823) oraz historyczny pt. „Pielgrzym z Tęczyna" (identyczny tytuł nosił jeden z działów „Pszczółki...") w 1823 r. Dodać trzeba, że w latach 1819–1830 K. Majeranowski wydawał i redagował piętnaście periodyków. Oprócz już wymienionych były to: „Kronika Codzienna" (1823), „Pszczółka Polska" (1823), „Rozrywki Przyjemne i Pożyteczne" (1826–1827), „Kurier Krakowski Płci Pięknej i Literaturze Poświęcony" (1827), „Goniec Krakowski. Dziennik Polityczny, Historyczny i Literacki" (1828–1831), „Wanda. Tygodnik Mód i Powieści" (1829–1830). Czasopisma wydawane przez Majeranowskiego w większości miały charakter literacki, na łamach wielu poruszano problemy polityczne i tematy społeczno-obyczajowe, w licznych artykułach nacechowanych patriotycznie nawoływano do odrodzenia moralnego narodu.

W tym okresie, tzn. do r. 1830, ukazywało się w Krakowie 25 tytułów prasowych: 8 dzienników, 7 dwutygodników, 2 tygodniki, a także 3 miesięczniki, po jednym dwumiesięczniku i kwartalniku oraz 3 roczniki.

W latach międzypowstaniowych, 1831–1863, łącznie wydano 76 tytułów prasowych: 19 dzienników, 18 tygodników, 5 dwutygodników, 10 miesięczników, 4 kwartalniki oraz 4 roczniki, 16 tytułów ukazywało się nieregularnie. Żywotność pism była zróżnicowana: od miesiąca do 12 miesięcy ukazywało się 70 tytułów, od roku do 10 lat – 24 tytuły, pozostałe – powyżej 10 lat. W okresie tym rozwój prasy królewskiej wyznaczają dwie cenzury czasowe.

W latach 1831–1847, a więc do czasu wcielenia Wolnego Miasta Krakowa do Austrii (16 XI 1846) ukazywało się 21 tytułów prasowych, których żywot trwał od kilku miesięcy do 2 lat. Były to pisma informacyjne, literacko-polityczne, naukowe, fachowe, humorystyczne. Częstotliwość ukazywania się tych periodyków była zróżnicowana: dominowały dzienniki (5), miesięczniki (4), wydawano też 3 tygodniki, 3 kwartalniki i 3 roczniki, 1 dwutygodnik, 1 dwumiesięcznik oraz 1 pismo nieregularnie. Można sądzić, że liczba tytułów prasowych i wielkość ich nakładów związana była z faktycznymi potrzebami czytelniczymi ludności Krakowa, który w latach czterdziestych liczył ok. 44 tys. mieszkańców, w tym zaledwie 800 związanych z zawodami umysłowymi[29].

Wśród pism informacyjnych, mimo zmiennych losów, nadal główne miejsce zajmowała „Gazeta Krakowska", która od 1831 r. wydawana i re-

---

[28] Szerzej na temat czasopisma zob.: M. Romankówna, *„Pszczółka Krakowska" 1819–1822*, Kraków 1939.

[29] I. Homola, *Prasa galicyjska w latach 1831–1864*, [w:] *Historia prasy polskiej*, t. I: *Prasa polska 1661–1864*..., s. 200–201.

dagowana była przez Stanisława Gieszkowskiego, drukarza i właściciela papierni. W 1834 r. zaczęła prowadzić dodatek tygodniowy „Rozmaitości Krakowskie" pod red. Tomasza Ujazdowskiego i K. Majeranowskiego. Oprócz „Gazety Krakowskiej" ukazywały się „Dziennik Krakowski" (1834) pod red. Jana Wyleżańskiego; „Kurier Krakowski" (1834–1835) redagowany przez nauczyciela Antoniego Tessarczyka. W 1846 r. w miejsce zawieszonej „Gazety Krakowskiej" (24 II) władze rządu rewolucyjnego powołały do życia własny organ pt. „Dziennik Rządowy Rzeczypospolitej Polskiej", redagowany przez A. Tessarczyka, przy współpracy Hipolita Zajączkowskiego i Aleksandra Fusieckiego. „Dziennik" był kroniką krakowskiej rewolucji.

W latach 1831–1847 narodziło się czasopiśmiennictwo o charakterze społeczno-kulturalnym i literackim. W liczącym zaledwie 40 tysięcy mieszkańców Krakowie ukazywało się aż 12 czasopism, w których zamieszczano materiały informacyjne i literackie, artykuły o tematyce historycznej, wiersze i fragmenty prozy, recenzje. Powstały wówczas m.in. „Tygodnik Krakowski" – „pismo poświęcone literaturze i wiadomościom politycznym" pod red. Franciszka Gąsiorowskiego (1834), „Powszechny Pamiętnik Nauk i Umiejętności", redagowany przez Leona Zienkowicza przy współpracy Seweryna Goszczyńskiego i L. Łukaszewicza, głoszący romantyczne i słowiańskie ideały oraz demokratyczne przekonania. Periodyk był nieoficjalnym organem Stowarzyszenia Ludu Polskiego[30]. W czasopiśmie tym, którego celem było szerzenie oświaty i upowszechnianie postępu naukowego, zamieszczano teksty z zakresu krytyki literackiej, historii, sztuki i filozofii, a także o tematyce gospodarczej. Współpracowali z nim m.in. G. Ehrenberg, J. Majer, N.W. Medyński, F. Skobel. Jego kontynuatorem był „Pamiętnik Naukowy" (1837–1838), redaktorem którego został Lesław Łukaszewicz. W czasopiśmie tym publikowano liczne teksty o piśmiennictwie słowiańskim, literackie, przekłady np. z poezji ukraińskiej obok artykułów o tematyce historycznej, geograficznej. Na jego łamach drukowano fragmenty pism A. Bieleckiego, K.W. Wójcickiego, A.Z. Helcla. W 1830 ukazywał się „Pamiętnik Krakowski Nauk i Sztuk Pięknych" – dwumiesięcznik poświęcony literaturze, sztuce i nauce, redagowany przez J.S. Bandtkiego.

Wśród pism literackich wyróżniał się „Zbieracz Literacki i Polityczny" (1836–1838) pod red. Józefa Mączyńskiego, na łamach którego zamieszczano krótkie opowiadania, wiersze, materiały historyczne i folklorystyczne z różnych stron Polski. Działania cenzorskie doprowadziły do likwidacji tego periodyku, ukazującego się trzy razy w tygodniu nakładem Józefa Czecha. Jego miejsce zajął kwartalnik „Zbieracz Umysłowych Rozrywek" (1838), zastąpiony przez „Rozrywki Umysłowe" (1841). Oba czasopisma wydawane były przez J. Czecha pod redakcją J. Mączyńskiego. Interesującym czasopismem literackim był „Dwutygodnik Literacki", wydawany od 1 kwietnia 1844 do 15 marca 1845 r. przez księgarza Józefa Cypcera, z którym współ-

---

[30] Ibidem, s. 205. O prasie literackiej zob.: A. Misiowa, *Z dziejów krakowskiego czasopiśmiennictwa literackiego w latach 1832–1846*, [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX wieku*, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 1993, s. 75–93.

pracowali znani autorzy, jak np. J. Muczkowski, J. Kremer, H. Meciszewski, W. Kalinka, M. Grabowski. Redaktorem był Walerian Kurowski.

W tym okresie ukazywały się także czasopisma naukowe i fachowe, związane głównie z działalnością Uniwersytetu i Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. Były wśród nich: „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim Połączonego"[31], „Rozmaitości Naukowe" (1828-1831)[32], „Pamiętnik Farmaceutyczny" (wyd. przez Floriana Sawiczewskiego w latach 1834-1836), „Rocznik Wydziału Lekarskiego UJ" (założony w 1834 r. przez Józefa Majera i Ferdynanda Skobla). Szczególne miejsce zajmował „Kwartalnik Naukowy" (1835-1836), wokół którego skupili się wybitni przedstawiciele środowiska intelektualnego (m.in. J. Muczkowski, K. Trojański, W.A. Maciejowski, K.W. Wójcicki, A. Wielopolski). Czasopismo, wydawane przez A.Z. Helcla i Kremera, związane ze Stowarzyszeniem Jedności Narodowej, z pozycji konserwatywnych zwalczało wszelkie przejawy demokratyzmu i tendencji antyklerykalnych[33]. Ostatnim przed Wiosną Ludów był miesięcznik zajmujący się problematyką ochrony zabytków wydawany przez Józefa Łepkowskiego przy współpracy Ambrożego Grabowskiego pt. „Starożytności i Pomniki Krakowa" (1847). Rozwijała się prasa satyryczna i humorystyczna, ze względów cenzuralnych wydawana tajnie, m.in. „Rozmaitości", „Zorza Wawelu", rękopiśmienny tygodnik „Wesz" (1835, red. A. Wojciechowski), walczący o wolność słowa, skierowany przeciw arystokracji i profesorom UJ.

Po wcieleniu Krakowa do Austrii nastąpiła zmiana klimatu politycznego, w następstwie wydarzeń z 1846 roku narastały represje polityczne, co spowodowało niekorzystne warunki dla rozwoju prasy. Nastąpiło też zubożenie społeczeństwa[34]. Wzmogły się działania germanizacyjne, w Uniwersytecie oraz w szkołach za języki wykładowe uznano łacinę i język niemiecki.

Wydarzenia rewolucyjne w 1848 roku spowodowały zmiany liberalne w konstytucji austriackiej, w tym w zakresie wolności słowa i prasy. Wprowadzona wolność druku spowodowała, iż rozpoczęto wydawanie prasy adresowanej do określonych grup społecznych, np. prasy dla ludu; powstała także prasa polityczna. W Krakowie ukazywała się większość galicyjskich czasopism: dwadzieścia tytułów spośród około 37 pism. W okresie tym nastąpiły też zmiany w systemie organizacji pracy redakcyjnej w krakowskiej prasie - z jednoosobowego kierownictwa przechodzono na zespołowe reda-

---

[31] M. Korczyńska, *Typy informacji o nauce w polskim czasopiśmiennictwie naukowym XIX w. na przykładzie „Rocznika Towarzystwa Naukowego Krakowskiego" (1817-1872)*, „Rocznik Biblioteki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie", 27: 1982, s. 61-79.

[32] R. Żurkowa, *„Rozmaitości Naukowe" - krakowskie pismo naukowe (1828-1831)* - „Roczniki Biblioteczne", 9: 1965, nr 1/2, s. 69-95.

[33] R. Dutkowa, *„Kwartalnik Naukowy" Antoniego Zygmunta Helcla (1835-1836)*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej", ser. E: Zagadnienia ogólne, 1970, nr 4, s. 55-93; Z. Jabłoński, *Z działalności wydawniczej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego*, [w:] *Studia z dziejów oświaty i kultury umysłowej w Polsce XVIII-XX w. Księga ofiarowana J. Hulewiczowi*, Wrocław 1977.

[34] J. Bieniarzówna, *Od Wiosny Ludów do powstania styczniowego*, [w:] *Dzieje Krakowa*, t. 3: *Kraków w latach 1796-1918*, Kraków 1979, s. 177.

gowanie (wieloosobowe), wzbogaciły się też źródła informacji prasowej (np. wzrosła liczba korespondencji) i rozwinęły się gatunki dziennikarskie (artykuły wstępne, publicystyka, reportaż, felieton). Pierwszą gazetą, jaka powstała w Krakowie po wprowadzeniu wolności druku w 1848 r. z inicjatywy Adama Potockiego była „Jutrzenka" (red. M. Wiszniewski, następnie Aleksander Szukiewicz), następnie pojawił się „Dziennik Narodowy" – „pismo poświęcone rozprawom politycznym, historycznym i literackim, krajowym i zagranicznym", redagowany przez Hilarego Meciszewskiego, głoszący ideologię Hotelu Lambert, uważany za pierwsze pismo konserwatywne. W miejsce „Jutrzenki" powołano do życia „Dziennik Polityczny" (1848), redagowany przez Antoniego Tesarczyka. Ukazywał się też „Orzeł Biały" (red. Julian Miłkowski), a przede wszystkim „Przegląd" – organ Towarzystwa Demokratycznego Polskiego pod redakcją Leona Zienkiewicza, z którym współpracowali J. Lelewel, K. Libelt, L. Mierosławski, W. Heltman, J. Moraczewski.

Trzeciego listopada 1848 r. powstał, m.in. dzięki Adamowi hr. Potockiemu, czołowy organ konserwatywny „Czas" – dziennik informacyjno-polityczny, którego redaktor Paweł Popiel (1848–1851) w pierwszym numerze pisma jako cel określił: „pracowanie około odzyskania wolnej i niepodległej ojczyzny". Kolejnymi redaktorami byli: L. Siemieński, M. Mann, A. Szukiewicz, S. Koźmian, L. Chrzanowski. W latach 1856–1860 ukazywał się „Czas. Dodatek Miesięczny", uważany za pierwszy poważny miesięcznik literacki Galicji, redagowany przez L. Siemieńskiego. Na jego łamach zamieszczano liczne utwory poetyckie i prozatorskie, m.in. C.K. Norwida, T. Lenartowicza, W. Pola, J. Szujskiego, F. Faleńskiego, A. Mickiewicza, J. Słowackiego, Z. Krasińskiego.

W okresie Wiosny Ludów zaczęły powstawać liczne czasopisma przeznaczone dla ludu. W maju 1848 r. ukazał się „Krakus" (red. Władysław Iżycki), zaś w czerwcu – „Wieśniak" (red. ks. Leopold Górnicki, później Kazimierz Kalinka, Julian Dorau), a w sierpniu „Prawda" (red. Henryk Księżarski); z połączenia dwu ostatnich powstała „Szkoła Ludu" (red. Napoleon Ekielski i Michał Łuszczkiewicz). Wszystkie realizowały program oświatowo-wychowawczy, kierowały się zasadami etyki chrześcijańskiej i głosiły braterstwo stanów. Stawiały sobie za cel uświadomienie chłopów, polemizując z propagandą austriacką na temat uwłaszczenia. Redakcja „Krakusa", wypowiadając się za pojednaniem narodowym na zasadzie „równości stanów", obciążała administrację austriacką odpowiedzialnością za wydarzenia w 1846 r., a winę za upadek Polski przypisywała szlachcie (1848, nr 1). Podobnie redaktorzy „Prawdy" i „Wieśniaka" winą za rabację chłopską obciążali urzędników dworu wiedeńskiego, dowodząc, że późniejsze uwłaszczenie zawdzięczają szlachcie. Wyróżniała się tu „Szkoła Ludu" (1848–1849), która adresowana była do chłopstwa wszystkich zaborów. Jej redaktor deklarował, że „nie tak dla nauczania, jak więcej dla zachęcenia do nauki i oświecania się jest wydawany" (nr 22, s. 172). Na łamach tygodnika wiele miejsca poświęcano sprawom moralności, religii, polityki, historii, pojawiały się też artykuły na tematy w zakresie geografii, medycyny prawa, zamieszczano też wiersze, powiastki i opowiadania. W pierwszym numerze pisano: „«Szkoła

Ludu» jest pismem i szkołą dla was przeznaczoną. W niej znajdziecie wszystko, co ku waszemu oświeceniu i zbudowaniu za potrzebne uznaliśmy, my, co z łaski Boga, mieliśmy sposobność więcej się uczyć" (nr 1, s. 3)[35].

W tym czasie nadal ukazywała się „Gazeta Krakowska", głosząc program narodowy. W latach 1857-1866 w Krakowie wydawano też w języku niemieckim dziennik urzędowy „Krakauer Zeitung". Nastąpił ożywiony rozwój prasy satyrycznej: „Świstek", „Sikora", „Szubrawiec", „Opryszek Literacki", „Słowik Krakowskich Gajów". Najciekawszy był „Dodatek do Świstka", redagowany przez W.L. Anczyca, nacechowany treściami politycznymi, radykalnymi ideami społecznymi (np. problem uwłaszczenia chłopów).

Spośród około 39 tytułów pism, ukazujących się w Galicji w latach 1848-1860, większość nie utrzymywała się dłużej niż rok. Jedynie „Czas" zdobył sobie trwałe miejsce (ukazywał się do 1939 r.), co zawdzięczał głównie dodatkom literackim (w 1860 r. nakład „Czasu" wynosił 2 tys. egz.). Podobnie długi żywot, aczkolwiek burzliwy, miała „Gazeta Krakowska", która upadła w wyniku represji wobec prasy po klęsce Wiosny Ludów, ale odrodziła się od 1881 r. W cieniu „Czasu" pozostawały: „Przewodnik. Pismo Obyczajowo-Naukowe" (1850, red. Jan Bętkowski), tygodnik zmierzający do podniesienia poziomu wiedzy galicyjskich chłopów, który intencje wyjawił w podtytule; „Tygodnik Rolniczo-Przemysłowy" (1854-1862, red. Marceli Jaworski); „Ognisko" (1860-1862) - „pismo tygodniowe poświęcone interesom rolnictwa, przemysłu, handlu i rzemiosł", pod red. Walerego Wielogłowskiego i „Niewiasta" (1860-1863) pod red. Józefa Turowskiego - pismo przeznaczone dla płci pięknej. Z innych, przeważnie krótko wychodzących, periodyków wyróżniały się poświęcone literaturze, zabawie i nauce „Ruch Literatury Polskiej" (1862), pod red. Erazma Mułkowskiego i Wilhelma Gąsiorowskiego; „Wieniec" - „dwutygodnik literacki" pod red. Julii Goczałkowskiej; „Skarbczyk Domowy", „pismo poświęcone zabawie i nauce, obejmujące w sobie: historię, biografie, nauki przyrodnicze, podróże, powieści, poezje, wiadomości o nowych odkryciach i wynalazkach itp." oraz przeznaczone dla ludu wiejskiego „Nowiny ze Świata" (1863-1864) pod red. Romana Kieresa. W grudniu 1860 r. lojalistyczny „Czas" zaczął głosić idee autonomii dla Galicji na wzór węgierski. Redakcja pisała: „Galicja żąda autonomii narodowej, nie chce należeć do owej jedności niemieckiej na ogólnej konstytucji opartej [...] żąda nie tylko języka polskiego w szkole, administracji i sądownictwa [...] żąda Sejmu Krajowego i rządu z krajowców złożonego"[36]. „Czas" poparł patriotyczne manifestacje warszawskie, które zresztą trwały też w Krakowie w latach 1860-1861. Po latach K. Olszański

[35] O prasie dla ludu zob.: A. Syska, *Od „Kmiotka" do „Zarania"*, Warszawa 1949, s. 70; S. Lato, *U źródeł prasy dla ludu*, [w:] I. Turowska-Bar, *Polskie czasopisma o wsi i dla wsi od XVIII w. do 1960*, Kraków 1962, s. 33-34; J. Bujak, *Informacja o książce i prasie w XIX-wiecznych tygodnikach galicyjskich dla ludu*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie", z. 78, Prace Bibliotekoznawcze I, Kraków 1982, s. 73-98; K. Dunin-Wąsowicz, *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*, Wrocław 1952.

[36] K. Olszański, *Krakowski „Czas" wobec powstania styczniowego*, [w:] *Kraków w powstaniu styczniowym*, Kraków 1968, s. 197.

napisał: „Z dotychczasowego propagatora idei konserwatywnych i legitymistycznych przemienił się w organ opozycji narodowej [...] stając się niebawem wyrazicielem uczuć patriotycznej opinii wszystkich dzielnic"[37].

Przypomnieć należy, że w Krakowie ścierały się dwa obozy polityczne: konserwatyści, lojaliści oraz demokraci, później ultralegaliści, różnili się zdecydowanie wobec nadchodzących wydarzeń roku 1863, co znalazło odbicie na łamach prasy, np. „Czasu", „Bicza", tajnego pisma „Ojczyzna" (1863), „Naprzodu", redagowanego przez Józefa Szujskiego. „Czas" naraził się cenzurze i został zawieszony na trzy miesiące, jego miejsce zajęła „Chwila".

Kraków u progu autonomii galicyjskiej nie stanowił jakiegoś ważniejszego ośrodka gospodarczego, a w obszarze kultury i nauki ustępował stołecznemu wówczas Lwowowi. Według stanu z 31 grudnia 1869 liczył 49 835 mieszkańców, spośród nich 21 948 osób było analfabetami (36,9%)[38]. Powstającą grupę inteligencji szacuje się na ok. 1500 osób[39]. Pod względem narodowościowym miasto miało zróżnicowany charakter: zamieszkiwali tu głównie Polacy i Żydzi (35%). Badający strukturę zawodową ludności Krakowa stwierdzili, że w 1869 r. miasto miało charakter rzemieślniczo-handlowy i urzędniczy, zaś najliczniejszą grupę stanowił proletariat (czeladnicy, robotnicy, służba) – 43%, drugą co do wielkości grupą byli średnio zarabiający urzędnicy, nauczyciele szkół podstawowych, guwernantki, rzemieślnicy i drobni kupcy – 27%, trzecią – tworzyli najbardziej zamożni: ziemianie, nieliczni przemysłowcy, bogaci kupcy, wolne zawody, duchowieństwo, nauczyciele szkół średnich i wyższych – 23%, pozostali byli nieliczni[40]. Do tych grup odbiorców zatem kierowana była ówczesna prasa. W 1869 r. w Krakowie ukazywały się 54 tytuły prasowe, co oznacza, że na jedno pismo przypadały przeciętnie 923 osoby. Pamiętając jednak o liczbie analfabetów, można przyjąć, iż stopień nasycenia rynku prasą wyrażał się inną wielkością – na jedno pismo przypadało 530 osób. W kolejnych latach nastąpił wyraźny wzrost tytułów.

W latach autonomii galicyjskiej (1867–1918), mimo restrykcyjnej Ustawy prasowej z 1862 r. znacznie rozwinął się rynek prasowy w Krakowie. Ustawa prasowa nakładała na wydawców obowiązek zawiadamiania władz bezpieczeństwa o zamiarze wydawania pisma. Obowiązywała też kaucja wydawnicza w sytuacji, gdy pod ich nazwiskiem ukazywały się pisma częściej niż 2 razy w miesiącu (nie dotyczyło to dzienników wydawanych przez jednostki administracji autonomicznej), nie podlegały temu obowiązkowi jedynie czasopisma fachowe i naukowe. Czasopisma, gazety

[37] Ibidem, s. 197–198.

[38] *Statystyka m. Krakowa zestawiona przez Biuro Statystyczne Miejskie* pod kier. i red. dr. Józefa Kleczyńskiego, Kraków 1887, z. 1, s. 29, 60; 1902, z. 8, s. 16, zob. też: J.M. Małecki, *W dobie autonomii galicyjskiej (1866–1918)*, [w:] *Dzieje Krakowa...*, s. 229, 233.

[39] I. Homola, *Kwiat społeczeństwa. Struktura społeczna i zarys położenia inteligencji krakowskiej w latach 1860–1914*, Kraków–Warszawa 1984, s. 20.

[40] M. Wojciechowski, *Struktura społeczna Krakowa w roku 1869*, „Przegląd Zachodni" 1953, nr 1/3, s. 169–205.

i kalendarze obowiązywał tzw. stempel dziennikarski. Był to podatek liczony od każdego wydawanego egzemplarza. Opłata stemplowa i kaucja wydawnicza ograniczała ilość inicjatyw edytorskich. Konstytucja 1867 r. głosiła wolność prasy w granicach obowiązujących ustaw, znosiła też system koncesyjny. 9 lipca 1894 zniesiono kaucję, zaś 1 stycznia 1900 stempel. W 1894 r. wzrosła wydatnie liczba wydawnictw gazetowych (powstało 28 nowych tytułów wobec 19 przed zniesieniem kaucji)[41].

W okresie 1867-1918 w Krakowie wydano 1091 tytułów prasowych, w tym 47 gazet, 669 czasopism, 183 tytuły o nieregularnej częstotliwości, 192 kalendarze. Wśród 669 tytułów czasopism najwięcej było miesięczników (240) i dwutygodników (200), mniej tygodników (143), roczników (31), kwartalników (27), dwumiesięczników 912). Spośród 47 gazet 19 ukazywało się 7 razy w tygodniu (np. „Czas", „Jutrzenka", „Ilustrowany Kurier Codzienny"), 21 periodyków 6 razy w tygodniu (np. „Nowa Reforma"), 2 pisma 5 razy w tygodniu (np. „Dziennik Urzędowy"), 5 tytułów 2-4 razy w tygodniu (np. „Afisz Teatralny" 1871-1877; „Mieszczanin" 1899-1900)[42].

Po złagodzeniu przepisów prawa prasowego już od roku 1900 nastąpił wyraźny wzrost ilości tytułów, np. w 1900 r. ukazywały się 103 tytuły, w 1912 - 212, obniżenie ilości wywołane zostało wybuchem I wojny światowej w 1914 r. (189 tytułów). Wzrosły także nakłady periodyków, np. „Czas", który w latach 1882-1890 rzadko przekraczał 2 tys. egz., to w okresie 1890-1899 osiągał ponad 2,5 tys., zaś w 1907-1914 wzrósł do ok. 8 tys. Lata autonomii zaowocowały rozwojem lokalnej prasy krakowskiej związanej z różnymi ugrupowaniami politycznymi: konserwatywnymi, liberalno-demokratycznymi, narodowo-demokratycznymi, ludowymi, socjalistycznym obozem katolickim. Ukazywały się czasopisma społeczno-kulturalne, literackie, humorystyczno-satyryczne, czasopisma naukowe i fachowe, dla ludu, kobiet, dzieci i młodzieży, a także czasopisma pedagogiczne.

Po upadku powstania styczniowego Kraków, dzięki działaniom samorządowym, Rady Miejskiej i kolejnych prezydentów, uległ przekształceniu z prowincjonalnego miasta galicyjskiego w miasto bardziej nowoczesne, które stanowiło ważny ośrodek życia kulturalnego ziem polskich, także i politycznego. Upadek powstania wywołał postawy niewiary w skuteczność działań zbrojnych, co spowodowało osłabienie tendencji demokratycznych i liberalnych na rzecz poglądów konserwatywnych, ugodowych wobec władz austriackich. Znalazły one wyraźne odbicie w krakowskiej prasie, wśród której ważne miejsce zajmowała prasa konserwatywna.

Najpoważniejszym jej reprezentantem był nadal „Czas", redagowany teraz kolejno przez A. Kłobukowskiego (1867-1877), S. Tarnowskiego, M. Chylińskiego (1892-1905), R. Starzewskiego (od 1905). Na jego łamach dominowała problematyka polityczna i kulturalna, redaktorów pisma cechowało przywiązanie do tradycyjnych wartości religii i historii. W okresie autonomii

[41] O prawie prasowym szerzej zob.: A. Heck, *Austryjackie prawo prasowe*, Lwów 1891.

[42] Autor wyliczenia statystyczne konfrontował z danymi opublikowanymi w artykule M. Jakubka, *Prasa krakowska z lat 1867-1918. Studium statystyczne*, „Studia Historyczne" 1997, z. 1, s. 45-59.

galicyjskiej wyznawali zasadę „stać wiernie przy tronie, zachowując pełnię praw narodowych". Z pismem współpracowali m.in. S. Smolka, L. Dębicki, S. Estreicher, W. Noskowski, L. Cyfrowicz, J. Kleczyński, L. Chrzanowski, L. Siemieński, P. Popiel, A. Potocki, J. Szujski. „Czas" osiągał nakład do 2500 egz. Kolportowany był we wszystkich zaborach, a także w niektórych stolicach krajów europejskich. Posiadał liczne dodatki, m.in. „Dodatek Literacki" (1849-1852), „Dodatek Prawniczy" (1850), „Dodatek poświęcony przemysłowi, rolnictwu..." (1850). Na łamach „Czasu" publikowano m.in. utwory K. i W. Tetmajerów, A. Nowaczyńskiego, S. Wyspiańskiego, K. Ekrenberga, T. Rittnera, J. Rosnera, W.L. Anczyca, T. Boya-Żeleńskiego.

Organem myśli konserwatywnej był miesięcznik „Przegląd Polski" (1866-1914), poświęcony polityce i literaturze, założony przez Stanisława Tarnowskiego, Stanisława Koźmiana, Józefa Szujskiego, Ludwika Wodnickiego, związany z galicyjskim ziemiaństwem. Kolejni redaktorzy to: S. Koźmian, L. Powidaj (od 1867), J. Skrochowski (od 1874), S. Tarnowski (od 1881), J. Mycielski (1885-1914). Redakcja „Przeglądu Polskiego" głosiła lojalizm wobec cesarza, program pozytywistyczny, przeciwstawiała się konspiracji niepodległościowej. W 1869 r. na jego łamach opublikowano głośny pamflet polityczny w formie 20 listów pt. *Teka Stańczyka*, w którym potępiano powstanie styczniowe, oskarżano demokratów galicyjskich o chęć wywołania rewolucji społecznej. Tu swe teksty zamieszczali znani pisarze i uczeni, m.in. A. Asnyk, A. Bielowski, G. Ehrenberg, F. Faleński, J.I. Kraszewski, N. Żmichowska, A. Brückner, J. Chrzanowski, J. Dietl, J. Kallenbach, S. Kutrzeba, S. Smolka, K. Szajnocha. Na łamach „Przeglądu Polskiego" sporo miejsca poświęcono publikacjom dotyczącym literatury i sztuki, prowadzono kronikę literacką, przegląd wydarzeń kulturalnych, zamieszczano recenzje książek. Autorami tekstów byli m.in. S. Tarnowski, H. Zathey, S. Tomkowicz, J. Szujski. Publikowano rozprawy o A. Mickiewiczu, J. Słowackim, Z. Krasińskim.

Charakter konserwatywny miały pisma dla wsi: „Krakus" (1891-1895) - „pismo poświęcone sprawom politycznym i społecznym oraz nauce, rozrywce umysłowej i szerzeniu wiadomości politycznych", tygodnik wydawany przez S. Tarnowskiego pod redakcją K. Bartoszewicza, przy współpracy ks. Marcelego Dziurzyńskiego i ks. Wawrzyńca Oprządka (nakł. 500-1500 egz.). Podobny charakter miały: „Włościanin" (1869-1879) - „czasopismo ilustrowane dla ludu", dwutygodnik, ukazujący się pod kolejną redakcją Czesława Pieniążka, S. Jordana, A. Koziańskiego i Ludmiły Leśniowskiej i „Rola" (1907-1914) nosząca podtytuł: „Tygodnik Ilustrowany. Organ Polskiego Związku Rolników", której wydawcą byli Jan Hupka i Jan Kaczak, a redaktorami Adolf Nowak i Witold Noskowski.

Walkę polemiczną z prasą konserwatywną (głównie z „Czasem" i „Przeglądem Polskim") prowadził dziennik liberalno-demokratyczny „Kraj" (1869-1874), założony i finansowany przez Adama Sapiehę, redagowany kolejno przez S. Służewskiego, K. Chłopowskiego przy współpracy M. Maciejowskiego i A. Szczepańskiego. Przejęty przez L. Gumplowicza, skupił w piśmie wybitnych redaktorów i współpracowników. Byli nimi m.in.

A Asnyk, M. Bałucki, K. Chłędowski, W. Dzieduszycki, A. Nałęcz Korzeniowski, J.I. Kraszewski, K. Libelt, M. Pawlikowski, W. Sabowski, J. Starkel, J. Szujski. Redaktorzy pisma głosili program pracy organicznej, koncepcje współdziałania polsko-ukraińskiego, ideę asymilacji Żydów oraz opowiadali się za hasłami pozytywistycznymi[43]. Na łamach pisma nawoływano do rozszerzenia autonomii Galicji. Pismo cechował wysoki poziom publicystyki.

Pismem demokratów krakowskich był dziennik informacyjno-polityczny „Reforma", która po kilku miesiącach zmieniła tytuł na „Nowa Reforma" (1881–1918). Podobnie jak „Kraj" przełamała monopol „Czasu". Dziennik powstał przy finansowym wsparciu Pawlikowskich z Medyki, a jego początkową redakcję stanowili Adam Asnyk, Tadeusz Rutowski, Tadeusz Romanowicz i Mieczysław Pawlikowski. W pierwszym numerze (1 I 1882) redakcja deklarowała ideę kultywowania „właściwości historycznych pod względem narodowym i religijnym", nawołując do zaniechania polemik i do porozumienia, głosiła idee pracy organicznej. Zdecydowanie wystąpiła przeciwko stańczykom, nazywając ich „grabarzami idei państwowego bytu", pisząc: „Przeciwni też będziemy polityce tych, którzy w dojrzałości do tego strasznego przekonania, że wszystko co mamy – mamy z łaski, że wszystko co mieć możemy i mieć będziemy [...] będzie znowu i tylko i zawsze – z łaski" (nr 1, s. 1). Wśród współpracowników znaleźli się m.in. K. Srokowski, K. Grzywiński, K. Irzykowski, K. Bartoszewicz, Z. Daszyńska-Golińska, A. Chmiel, J. Kallenbach. Od 1908 r. właścicielem został A. Doboszyński, a pismo zaczęło się ukazywać 2 razy dziennie. Od 1912 r. stało się organem Polskiego Towarzystwa Demokratycznego. Podobny charakter miały „Nowiny dla Wszystkich" (red. L. Szczepański), które zmieniły tytuł na „Nowiny" (1905).

Na pograniczu wpływów demokratycznych i bardziej radykalnych, wspierających prasę liberalno-demokratyczną znajdowała się „Krytyka" (1896–1914), miesięcznik poświęcony sprawom społecznym, nauce i sztuce, sympatyzującej z ruchem socjalistycznym (uważany za nieoficjalny organ PPSD i PPS), a potem z tzw. lewicą niepodległościową. Wydawcą był W. Pasławski, początkowo redagowana przez Ludwika Brunera, a od 1901 r. przez Wilhelma Feldmana. Współpracownikami byli I. Daszyński, Z. Daszyńska, B. Limanowski i Sueeser, K. Kelles-Krauz i L. Kulczycki, także J. Marchlewski i L. Krzywicki. Redakcja „Krytyki" opowiadała się za programem artystycznym Młodej Polski. Na jej łamach propagowano twórczość W.S. Reymonta, W. Sieroszewskiego, L. Staffa, S. Żeromskiego, debiutowali tu m.in. K. Iłłakowiczówna, J. Kaden-Bandrowski, Z. Nałkowska[44]. W. Feldman redagował też „Dziennik Poranny" (1895–1896), „Dziennik Krakow-

[43] C. Lechicki, *Pierwszy rok krakowskiego „Kraju"*, „Biuletyn Naukowy Zakładu Badań Prasoznawczych" 1956, nr 10; idem, *Prasa galicyjska u progu walki o autonomię. Wstęp do monografii dziennika krakowskiego „Kraj"*, „Biuletyn Naukowy Zakładu Badań Prasoznawczych" 1957, nr 1.

[44] F. Lichodziejska, *„Krytyka" 1896–1897, 1899–1914*, [w:] *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku: literatura okresu Młodej Polski*, t. 1, Warszawa 1968, s. 257–268; *„Krytyka" (1899–1914): bibliografia zawartości*, oprac. W. Suchodolski, Wrocław 1953.

ski" (1895-1897). Z tym obozem pozostawało w łączności „Nowe Słowo" (1902-1907), dwutygodnik społeczno-literacki, redagowany przez Marię Turzym-Wiśniewską, pismo dla kobiet, którego dział literacki prowadził Stanisław Lacka. Z pismem współpracowali m.in. A. i J. Bondrowscy, T. Boy-Żeleński, R. i O. Bujwidowie, J. Joteyko, G. Zapolska.

Prasę narodowo-demokratyczną reprezentował „Przegląd Wszechpolski", wydawany najpierw we Lwowie, a następnie w Krakowie (1895-1905), redagowany przez Romana Dmowskiego i J.L. Popławskiego. Pismo podsycało opór społeczeństwa wobec zaborców i przeciwstawiało się polityce lojalizmu wobec nich[45]. W latach 1896-1909 ukazywał się popularny miesięcznik „Polak" - pismo dla ludu, którego redaktorem i wydawcą był K. Wojnar, a następnie S. Bernacki (red.) i J. Pawłowski (wyd.). Krzewiło wiedzę historyczną, ideę jedności w walce z zaborcami, kształtowało świadomość narodową chłopstwa (J.I. Popławski stał się twórcą koncepcji politycznej pisma). Od 1902 r. prowadziło „Dodatek Kwartalny Poświęcony Sprawom Rzemieślniczym i Robotniczym". W 1914 r. Jan Zamorski wydawał „Ilustrowaną Gazetę Polską". Ponadto Narodowa Demokracja dysponowała tygodnikiem „Ojczyzna", który od 1906 r. ukazywał się w Krakowie (od 1902 we Lwowie).

Obóz katolicki, zwany też chrzescijańsko-socjanym, dysponował kilkoma tytułami, a głównym organem jego był „Głos Narodu", katolicki dziennik informacyjny, założony w 1893 r. (ukazywał się do 1939) i redagowany początkowo przez J. Rogosza, a następnie przez K. Ehrenberga, A. Beaupré (1901-1914) i innych. Pod red. A Beaupré pismo zaangażowane było w ruch chrześcijańsko-społeczny ks. A. Stojałowskiego, od 1906 r. stało się organem Polskiego Centrum Ludowego, a następnie Stronnictwa Chrześcijańsko-Narodowego. W 1900 r. posiadało dodatek „Głos Literacki i Społeczny", w latach 1901-1904 „Ilustrację Polską". Był to tygodnik ilustrowany, wydawany i redagowany przez L. Szczepańskiego. W każdym numerze pisma zamieszczano 20-40 ilustracji, rycin, fotografii dotyczących różnych dziedzin życia narodowego i bieżących wydarzeń, nauki i wynalazków, prowadzono również obszerny dział teatralny, związany ze sztuką dramatyczną. Z pismem współpracowali m.in. J. Bukowski, R. Lubecki, W. Orkan, A. Potocki, K. Przerwa-Tetmajer, R. Starzewski, L. Wyczółkowski, S. Wyspiański, K. Żelechowski. Dla wsi przeznaczono „Prawdę" (1895-1918) - „pismo ludowe poświęcone sprawom religijnym, narodowym, politycznym, gospodarskim i rozrywce" - redagowaną przez ks. Jana Łabaja (od 1891 podtytuł: „Pismo Polskiego Centrum Ludowego"), które w 1911 r. osiągnęło nakład 17,5 tys. egz. oraz „Nowy Dzwonek" (od 1832) - „czasopismo dla wszystkich katolików, poświęcone nauce, powieściom i dziejom kościelnym", którego redaktorem był ks. M. Dziurzyński. Od 1899 r. zmieniło tytuł na „Zwiastun", od 1911 na „Głos Ludu", by od 1912 powrócić do tytułu pierwszego. W latach 1884-1918 (i dalej) jezuici wydawali katolicki miesięcznik społeczno-kulturalny pt. „Przegląd Powszechny", założony przez Mariana Morawskiego, Stanisława Załęskiego i Jana Badeniego, redagowany

[45] K. Hrabyk, *Ideologia „Przeglądu Wszechpolskiego" (1895-1905)*, Poznań 1937.

kolejno przez M. Morawskiego, S. Kobyłeckiego, J. Pawelskiego i J. Urbana, adresowany do elity intelektualnej. Zamieszczano w nim artykuły naukowe, publicystykę, sprawozdania z ruchu religijnego, poczynań społecznych, naukowych. Ruch chrześcijańsko-społeczny dysponował też prasą dla kobiet: „Niewiastą Polską" (1899–1903), wydawaną przez Adelę Dziewicką, przewodniczącą Polskiego Związku Niewiast Katolickich w Krakowie, pod red. Katarzyny Płatek. W numerze pierwszym deklarowano, że pismo przeznaczone jest dla „mieszczanek, żon rzemieślników, żon robotników i wieśniaczek" (nakł. ok. 3 tys. egz.); „Przyjacielem Sług" (1897–1918), kolejno redagowanym przez Jerzego Kraskowskiego, Adelę Dziewicką, Antoniego Stróżyńskiego i Katarzynę Płatek (pismo miało charakter religijny i kulturalno-oświatowy) oraz „Niewiastą Katolicką" (1901–1911). Był to dwutygodnik dla kobiet wiejskich, wydawany przez Amelię Starowieyską, pod redakcją Anieli Korczakowej. Ruch ten wydawał również prasę dla robotników: „Robotnika Chrześcijańskiego" (1907–1914), „Myśl Robotniczą" (1909–1915).

Miał też w Krakowie swoją prasę ruch ludowy. Z przeznaczeniem dla wsi ukazywał się w latach 1869–1879 wspomniany dwutygodnik „Włościanin" oraz wydawany w latach 1891–1895 przez S. Tarnowskiego tygodnik informacyjno-polityczny „Krakus", redagowany przez K. Bartoszewicza z pozycji konserwatywnych. Publikowano na jego łamach artykuły społeczno-polityczne i religijne, wyrażano lojalistyczne poglądy wobec Austrii, zamieszczano teksty literackie oraz z zakresu gospodarstwa wiejskiego. Od 1903 r. wydawano w Krakowie „Przyjaciela Ludu" (od 1889 we Lwowie) pod redakcją Jana Stapińskiego (ok. 10 tys. egz.). Organem prawego skrzydła Polskiego Stronnictwa Ludowego od 1913 r. stał się tygodnik polityczno-społeczny i oświatowy „Piast" (wyd. do 1939), polemizujący z „Przyjacielem Ludu"; prezentował umiarkowany nurt w ruchu ludowym (nakł. do 1918 12–50 tys. egz.). Dla kobiet ludowcy wydawali „Przodownicę" (1899–1910), miesięcznik społeczno-kulturalny pod red. Marii Siedleckiej, walczący o prawa społeczne dla kobiet wiejskich, o przeobrażenia wsi polskiej oraz zatrzymanie emigracji zarobkowej. Na łamach pisma drukowano powieści w odcinkach, opowiadania, nowele, których autorami byli m.in.: A. Dygasiński, M. Konopnicka, S. Maciejewski, W.S. Reymont, E. Orzeszkowa[46].

Prasę socjalistyczną w Krakowie zapoczątkował legalnie wydawany „Robotnik"– „dwutygodnik poświęcony sprawom klas pracujących", którego cztery numery ukazały się w styczniu i lutym 1883 r. pod red. Kazimierza Janowskiego, podpisywane przez Jana Schmiedhausena. Po konfiskatach pismo zawieszono, a redaktorów aresztowano. Działacze socjalistyczni mogli przez jakiś czas gościć na łamach akademickiego „Ogniska" (1889–1890). Ale rozwój prasy socjalistycznej datuje się właściwie od założenia w 1892 r. „Naprzodu", ukazującego się pod red. Jana Englischa i Ignacego Daszyńskiego (do 1895 dwutygodnik, następnie tygodnik). Od 1900 r. stał

---

[46] O „Przodownicy" m.in. zob. Z. Zalewska, *„Przodownica" – pismo dla kobiet wiejskich w r. 1899*, „Kurier Warszawski" 1937, nr 347; Z. Sokół, *„Przodownica" (1899–1912). Zarys monograficzny*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie", z. 78, Prace Bibliotekoznawcze I, Kraków 1982, s. 99–124.

się czołowym dziennikiem w Galicji, w którym – mimo że dominowała informacja i publicystyka o tematyce społeczno-politycznej – wiele miejsca poświęcano sprawom kultury. Dziennik kolejno redagowany był przez T. Regera i E. Haeckera. Autorami utworów literackich byli m.in.: M. Konopnicka, E. Orzeszkowa, I. Franko, A. Niemojewski, S. Żeromski, B. Prus, drukowano też teksty E. Zoli, A. Negri, L. Tołstoja, M. Twaina.

Socjaliści zabiegali o dalsze własne pismo codzienne, przymierzając się do odkupienia demokratycznego „Dziennika Porannego", który w 1897 r. zmienił tytuł na „Dziennik Krakowski" (red. W. Feldman), sympatyzujący z ruchem socjalistycznym, ale do transakcji z powodu różnic ideowych nie doszło[47]. Tygodnikiem przeznaczonym dla wsi było „Prawo Ludu" (1896–1914) – „organ Partii Socjalno-Demokratycznej" (red. Wiktor Bałanda i Zenon Klemensiewicz). Na jego łamach pisano o rozwoju ruchu socjalistycznego, najwięcej miejsca poświęcono problemom wsi, pisano o podatkach, emigracji zarobkowej, krytykowano działania władz galicyjskich, prowadzono polemikę z prasą ludową. PPS-Frakcja Rewolucyjna wydawała od 1903 r. teoretyczny i polityczny organ pt. „Przedświt", następnie „Trybunę" (1903–1907). W latach 1907–1908 ukazywała się „Myśl Socjalistyczna" wydawana przez PPS-Lewicę (red. Kazimierz Łapiński). W latach 1904–1907 dla kobiet przeznaczono „Robotnicę". Socjalistyczny charakter miały też pisma satyryczne „Hrabia Wojtek" i „Kropidło" (1905–1908). Wydawano też pisma zawodowe znajdujące się pod wpływem socjalistów, m.in. „Kurier Kolejowy" (1896–1898), „Zawodowiec" (1907–1908), „Kolejarz" (1900–1914 – Kraków–Lwów), „Metalowiec" (1907–1914), „Robotnik Drzewny" (1908–1914)[48].

Szczególne miejsce wśród prasy krakowskiej okresu autonomii galicyjskiej zajmowały czasopisma społeczno-kulturalne, literackie, artystyczne oraz satyryczno-humoryczne. W czasopismach społeczno-kulturalnych zamieszczano głównie utwory literackie, artykuły naukowe, przede wszystkim z humanistyki, eseje, sprawozdania i recenzje. Publicystyka prezentowała najczęściej wyraziste programy ideowe i polityczne. Oferta tej grupy czasopism pozwala na stwierdzenie, że w okresie autonomii Kraków stał się centrum prasy o przewadze tematyki literacko-artystycznej w Galicji, a także zajmował ważne miejsce na mapie prasy ogólnopolskiej. W tej grupie znajdowały się wspomniane wcześniej: „Krytyka", sympatyzująca z ruchem socjalistycznym i lewicą niepodległościową; „Przegląd Polski" związany ze środowiskiem konserwatystów; „Przegląd Powszechny" wydawany przez jezuitów. Do tej grupy należał też: „Świat Słowiański" (1905–1914), „Prawda" – „pismo katolicko-socjalne, poświęcone sprawom społecznym, narodowym, artystycznym i literackim..." (1893–1894). Spośród licznych czasopism literacko-artystycznych wymienić m.in. należy:

---

[47] Por. J. Myśliński, *Sprawa dziennika socjalistycznego w Galicji w latach 1897–1899 w świetle korespondencji Ignacego Daszyńskiego i Witolda Jodki-Narkiewicza*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego" 1964, t. 3, z. 2, s. 155 i n.

[48] Szerzej o prasie socjalistycznej zob.: J. Myśliński, *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów*, Warszawa 1982; J. Buszko, *Polskie czasopisma w Galicji*, „Zeszyty Prasoznawcze" 1961, nr 1/2, s. 29–35; idem, *Walka „Naprzodu" z cenzurą 1892–1914*, „Zeszyty Prasoznawcze" 1960, nr 5/6.

„Kalinę" (1866–1870) – tygodnik (czasowo dwutygodnik) przeznaczony dla kobiet, założony i redagowany przez M. Bałuckiego, A Szczepańskiego, T. Wojciechowskiego, a od 1869 r. wydawany przez A. Dawidowicza. Z pismem współpracowali m.in. W.L. Anczyc, W. Bełza, S. Dudzińska, K. Gliński, W. Łaza, F. Łoziński, W. Ordon, M.W. Olendzki, N. Żmichowska. Na jego łamach pisano o kulturze, literaturze, recenzowano utwory literackie, prowadzono krytykę artystyczną. Publicystyka zajmowała się sprawami emancypacji kobiet, ich sytuacją ekonomiczną, propagowała ideał narodowego wychowania Polek. Pismo zamieszczało ilustracje A. Grottgera, F. Kostrzewskiego, J. Kossaka, A. Zalewskiego i L. Grabowskiego[49];

„Szkice Społeczne i Literackie" (1875–1876), wydawane przez A. Dygasińskiego, redagowane przez K. Bartoszewicza. Był to tygodnik postępowej młodzieży krakowskiej, krytykujący konserwatyzm i stańczykowski lojalizm, zacofanie i klerykalizm. Na jego łamach publikowano artykuły z zakresu historii, przeglądy literackie i teatralne, polemiczno-satyryczne felietony. Wśród autorów byli m.in.: M. Bałucki, W. Bełza, S. Duchcińska, M. Gawalewicz, J.I. Kraszewski[50], T. Lenartowicz, W. Łoś, M. Pawlikowski, A. Świętochowski. Linię ideową „Szkiców Społecznych i Literackich" kontynuował „Przegląd Literacki i Artystyczny" (1882–1886) – dwutygodnik poświęcony literaturze i sztuce, także podejmujący tematykę społeczną, wydawany i redagowany przez K. Bartoszewicza, krytykując lojalizm stańczyków, krakowskich konserwatystów, klerykalizm. Z pismem współpracowali m.in. M. Bałucki, A. Bartels, M. Biernacki, T. Jeske-Choiński, M. Konopnicka, J. Kaszak, J. Styka, J. Malczewski, K. Pochwalski[51].

Odmienny charakter miało „Echo" (1877–1879) – tygodnik poświęcony literaturze i sztukom pięknym – redagowane kolejno przez Z. Przybylskiego przy współpracy J. Siemieńskiego, A. Mastalskiego. Na jego łamach pisano o wydarzeniach z życia artystycznego, popularyzowano kulturę. Ukazywał się też „Świat" (1888–1892) – dwutygodnik literacko-artystyczny pod redakcją Z. Sarneckiego. Programowo był czasopismem antypozytywistycznym. Nie zrywając z tradycją literacką i artystyczną, sprzyjał pojawiającym się postawom modernistycznym. Autorami utworów literackich byli m.in. A. Asnyk, F. Faleński, C. Jellenta, J. Lenartowicz, M. Konopnicka, Z. Przesmycki, H. Sienkiewicz, K. Ujejski, M. Zdziechawski. Pisywali też S. Estreicher, F. Hoesick, J. Kasprowicz, L. Rydel, K. Tetmajer. W „Świecie" zamieszczano rozprawy krytyczno-literackie i artystyczne, recenzje książek, spektakli teatralnych etc.[52]

---

[49] Zob. A. Zyga, *„Kalina" (1866–1870)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego" 1973, t. 12, z. 1.

[50] Zob. A. Zyga, *„Szkice Społeczne i Literackie" (1875–1876)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego" 1970, t. 9, z. 1.

[51] Zob. A. Zyga, *„Przegląd Literacki i Artystyczny" (1882–1886)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego" 1974, t. 13, z. 3.

[52] E. Korzeniewska, *„Świat" 1888–1893*, [w:] *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku: literatura okresu Młodej Polski...*, s. 221–232.

Ważne miejsce zajmowało „Życie" (1897–1900), określające się jako „tygodnik ilustrowany, literacko-artystyczny, społeczny i naukowy". Założony, wydawany i redagowany był przez L. Szczepańskiego (do IV 1898), następnie przez I. Sewera Maciejowskiego. Początkowo miało charakter eklektyczny. Współpracowali z nim A. Górski, A. Nowaczyński, W. Orkan, W. Tetmajer, G. Zapolska. Drukowano utwory m.in. A. Asnyka, A. Dygasińskiego, M. Konopnickiej, B. Leśmiana, F. Mirandali, Z. Przesmyckiego, L. Rydla, A. Sygietyńskiego. Rozbudowany był też dział społeczno-naukowy pod red. Z. Daszyńskiej (pisywali w nim J. Baudouin de Courtenay, W. Feldman, I. Moszczeńska, K. Kelles-Krauz i in.). Zmiana charakteru pisma doprowadziła do akceptacji nowych prądów artystycznych: od cyklu artykułów A. Górskiego pt. „Młoda Polska" nazwę przyjęto dla epoki literackiej. Po objęciu redakcji przez S. Przybyszewskiego „Życie" stało się modernistycznym pismem literacko-artystycznym, artykuły Przybyszewskiego (*Confiteor*, *O „nową" sztukę*) lansowały hasło „sztuka dla sztuki". Na łamach periodyku ogłaszano przekłady europejskich symbolistów i parnasistów. Tekstom literackim towarzyszyła znakomita oprawa graficzna, tworząc harmonijną całość pomyślaną jako dzieło sztuki. Publikowano m.in. utwory J. Kasprowicza, J.A. Kisielewskiego, S. i W. Korab-Brzozowskich, A. Langego, T. Micińskiego, W. Perzyńskiego, T. Rittnera, S. Wyspiańskiego. Ten ostatni zajmował się stroną graficzną pisma, zastąpili go później L. Wyczółkowski i A. Procajłowicz. „Życie" zamieszczało m.in. reprodukcje dzieł T. Axentowicza, X. Dunikowskiego, J. Mehoffera, J. Stanisławskiego, W. Weissa[53].

Przedstawiciele Młodej Polski zamieszczali poezję, prozę oraz pisali o sztuce na łamach dwutygodnika społeczno-literackiego, poświęcanego sprawom kobiet – „Nowe Słowo" (1902–1907), redagowanego przez M. Turzymę-Wiśniewską. Z czasopismem współpracowali A. i J. Bandrowscy, J. Boudouin de Cortenay, T. Boy-Żeleński, R. i O. Bujwidowie, J. Joteyko, G. Zapolska. W latach 1903–1905 ukazywało się założone przez A. Kisielewskiego czasopismo ilustrowane pt. „Liberum Veto", miało charakter literacki i artystyczny, uprawiało satyrę i karykaturę polityczną. Wydawane było częściowo we Lwowie (z powodów działania cenzury). Wydawcami i re-

---

[53] J. Czachowska, *„Życie" 1887–1891*, [w:] *Obraz literatury polskiej XIX i XX wieku: literatura okresu Młodej Polski...*, s. 207–244; A. Zyga, *Materiały do genezy i powstania krakowskiego „Życia" Ludwika Szczepańskiego. (Listy L. Szczepańskiego)*, „Pamiętnik Literacki" 1978, z. 2, s. 189–226; idem, *Program ideowo-artystyczny „Życia" za redakcji Ludwika Szczepańskiego*, „Ruch Literacki" 1972, z. 3, s. 135–152; idem, *Krakowskie „Życie" pod red. Ludwika Szczepańskiego (1897–1898)*, cz. I, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" 1986, z. 3, s. 19–46; C. Lechicki, *Kartka z dziejów prasy krakowskiej XX w.*, „Małopolskie Studia Historyczne" 1965, nr 1/2, s. 119–138; T. Weiss, *Die Krakauer Zeitschrift „Życie" und die österreichischen medernistichen Zeitschriften*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego nr 582. Prace Historyczne", z. 68: 1980. Studia Austro-Polonica 2, s. 179–194; idem, *„Życie" krakowskie a austriackie czasopisma modernistyczne*, „Magazyn Kulturalny" 1979, nr 3, s. 26–30; T.Z. Bednarski, *Wyspiański – grafik prasowy*, „Zeszyty Prasoznawcze" 1969, nr 1, s. 87–97; W. Krajewska, *Literatura angielska na łamach „Życia" i „Chimery"*, „Przegląd Humanistyczny" 1968, nr 2, s. 167–185; P. Obrączka, *Literatura niemiecka na łamach krakowskiego „Życia" (1897-1900)*, „Zeszyty Naukowe. Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich w Opolu" 1980, z. 17, s. 47–65.

daktorami byli: W. Teodorczuk, F. Czaki, W. Dubi. Z pismem współpracowało grono wybitnych autorów, m.in. A. Neuwert-Nowaczyński, L. Belmont, B. Hertz, J. Korczak, W. Nałkowski, A. Niemojewski, O. Ortwin, W. Perzyński. W zakresie grafiki i rysunku redakcja korzystała m.in. z prac K. Brzozowskiego, S. Dębickiego, K. Frycza, L. Wyczółkowskiego, zaś stałymi karykaturzystami byli: S. Lentz, F. Pautsch, W. Wojtkiewicz. Od 1904 r. zaczął się ukazywać w nakł. 3,5 tys. egz. tygodnik społeczno-kulturalny pt. „Nowości Ilustrowane", wydawany przez S., W. i Z. Lipińskich. Zamieszczano w nim artykuły poświęcone literaturze i sztuce, drukowano powieści w odcinkach K. Bartoszewicza, A. Gruszeckiego, Z. Przybylskiego, M. Rodziewiczówny, G. Zapolskiej i in. Poszczególne numery zawierały liczne ilustracje i rysunki T. Bahrynowicza, E. Kulerskiego, A. Pawlikowskiego i in. Pismo nawiązywało charakterem do ilustrowanego tygodnika, wydawanego w latach 1901-1904, pt. „Ilustracja Polska" pod red. Ludwika Szczepańskiego.

Odmiennym charakterem cechował się „Museion" (1911-1913) - „miesięcznik poświęcony literaturze i sztuce", ostatnie ważne pismo literacko-artystyczne Młodej Polski, odznaczające się starannym wystrojem graficznym i edytorskim, wydawane w Krakowie i w Paryżu. Redaktorami byli W. Kościelski i L.H. Morstin, propagując wartości klasycyzmu w kulturze polskiej (stała współpraca M. Morawskiego i T. Sinko). Na łamach pisma zamieszczano liczne przekłady z literatury greckiej i rzymskiej, teksty francuskiego klasycyzmu XVII w., utwory poetyckie J. Kochanowskiego i S. Szymonowicza, L. Staffa. Liczne artykuły poświęcono sztuce rzeźbiarskiej i malarstwu. Programowo miesięcznik pozostawał w opozycji wobec estetyki modernizmu.

Istotne miejsce w grupie czasopism poświęconych sprawom twórczości i kultury zajmował miesięcznik „Rydwan" (1912-1914), wydawany przez C. Jellentę, z którym współpracowali m.in. S. Baczyński, F. Jabłczyński, A. Lange, S. Serwin i A. Stodora. Pismo miało charakter niejednorodny, co wyrażało się w różnorodności publikowanych tekstów i estetycznych zafascynowań. Redakcja propagowała swoisty kult wielkich romantyków (głównie Z. Krasińskiego i C.K. Norwida) oraz twórczość dramatyczną S. Wyspiańskiego, fascynowała się twórczością kubistów, futurystów i naturalistów. Prowadzono dyskusje o „doczesności literatury polskiej (J.A. Herbaczewski), wiele miejsca poświęcono malarstwu Z. i A. Pronaszków i T. Czyżewskiego. Zamieszczano liczne studia poświęcone filozofii F. Nietzschego, A. Schopenhauera, H. Bergsona, S. Brzozowskiego. Bogato przedstawiał się dział recenzji teatralnych i muzycznych.

W Krakowie ważną rolę odgrywały periodyki satyryczno-humorystyczne. Najpopularniejszym był „Diabeł", ilustrowany dwutygodnik humorystyczno-satyryczny ukazujący się od 1869 do 1918 r. (i dalej), kolejno redagowany przez A. Kleczewskiego, L. Maliczaka (do 1870), A. Grynfelda (1871-1874), K. Bartoszewicza (1875-1878), S. Strzeszyńskiego i innych. Pismo związane było z dziennikiem „Kraj", miało świetnych współpracowników literackich i rysowników. Uprawiali oni przede wszystkim satyrę polityczną, krytykując konserwatywne i ugodowe ugrupowania stańczyków,

oddając klimat sporów między nimi a demokratami, socjalistami i ludowcami. Dużą poczytnością cieszyły się felietony o stosunkach lokalnych pisane gwarą podmiejską (np. *Wicek-Socjalik*). Współpracownikami pisma byli m.in. W. Aleksandrowicz, W. Feldman, L.F. Leśniowski, J. Ejsmond. Pismo posiadało dodatki: „Diablicę", „Diablątko".

W 1886 r. wychodził dwutygodnik humorystyczny „Ananas" pod red. Kazimierza Bartoszewicza, redaktorem odpowiedzialnym był Konstanty Mikulski. Wydawany w starannej szacie graficznej zamieszczał satyryczne rysunki, karykatury m.in. autorstwa Józefa Kruszewskiego, Seweryna Bieszczada. Dotyczyły one życia mieszkańców Krakowa, miały też charakter polityczny. Ilustracje i rysunki zamieszczały też inne czasopisma satyryczne: tygodnik „Bicz" (1885-1886), a także dwutygodnik „Śmieszek" (1886). „Bicz" wydawany i redagowany był przez K.J. Arwina-Zielińskiego, którego później zastąpił A. Czerwonka. W dowcipnych wierszach i felietonach komentowano aktualne wydarzenia z życia politycznego, świata kultury i nauki, wyszydzano drobnomieszczańską obyczajowość i obłudę, zamieszczano humor wojskowy. Bogato ilustrowany rysunkami J. Kruszewskiego.

Rozwój satyrycznych czasopism młodopolskich zapoczątkował w Krakowie „Chochoł" w 1902 r., wydawany przez Teofila Trzcińskiego. Czasopismo „poświęcone karykaturze artystycznej i satyrze społecznej" miało świetnych ilustratorów, byli nimi m.in. Karol Frycz, Piotr Krasnodębski, Antoni Procajłowicz, Eugeniusz Raciborski, Witold Wojtkiewicz i Włodzimierz Tetmajer, w jednym z numerów znalazły się karykatury Stanisława Wyspiańskiego. Większość z nich, po upadku „Chochoła", kontynuowała swą twórczość na łamach wymienionego wcześniej „Liberum veto", którego jednym z założycieli był satyryk i dziennikarz, działacz PPS - Franciszek Czaki. Charakterystyczną deklarację ogłoszono w pierwszym numerze (III 1903), wyjaśniając, że czasopismo „chce być przednią placówką w walce postępu z reakcją na polu kultury, polityki i sztuki. Chcemy stworzyć typ pisma, które nie przyjęło się jeszcze w Polsce, pisma poświęconego poważnej satyrze i karykaturze obyczajowej, politycznej i społecznej". Czasopismo ostro reagowało na wiele zjawisk literackich i artystycznych, także społecznych i politycznych, popadając w konflikty z cenzurą. W gronie rysowników-karykaturzystów znajdowali się m.in. Kazimierz Sichulski, Fryderyk Pautsch, Stanisław Kuczborski, Stanisław Lentz. Z „Liberum veto", odznaczającym się wysokim poziomem artystycznym, uważanym za najlepszy wśród periodyków satyrycznych, współpracowała cała plejada ówczesnych twórców.

W latach 1911-1912 ukazywała się „Abdera" - ilustrowany dwutygodnik satyryczny o wymownym tytule: nawiązywał do nazwy trackiego miasta, którego mieszkańcy w starożytnej Grecji uchodzili za przysłowiowych głupców[54]. Głupotą był konserwatyzm i lojalizm części elit Krakowa. Do nich adresowany był wiersz kończący się słowami: „Służalstwo głównym Twym grzechem: Miast kark giąć - w nos parsknij śmiechem". Wydawcą

[54] H. Górska, E. Lipiński, *Z dziejów karykatury polskiej*, Warszawa 1997, s. 145.

i redaktorem był Klemens Kostecki, który usiłował kontynuować tradycje „Liberum veto". Z pismem współpracował zespół uzdolnionych rysowników i malarzy, m.in. Wilhelm Wyrwiński, Jacek Mierzejewski, Czesław Młodzianowski, Włodzimierz Tetmajer, Kazimierz Sichulski, Iwo Gall. Satyra rysunkowa ograniczała się do wydarzeń lokalnych, zwłaszcza ze świata artystyczno-literackiego.

W tej grupie pism znalazły się też „Bocian" (1896-1918) wychodzący pod redakcją Konstantego Krumłowskiego, „Figlarz" (1911-1918), a także powstały w 1916 tygodnik artystyczno-literacki „Zwierzyniec" poświęcony satyrze i humorowi, często konfiskowany przez wojskową cenzurę. Stroną literacką zajmował się Piotr Rysiewicz, rysunkiem - Alfred Birkenmayer.

W drugiej połowie XIX wieku, jak już wspomniano, Kraków stawał się ważnym ośrodkiem kultury i nauki. Ukazywały się liczne czasopisma naukowe i fachowe, powstałe w środowisku Uniwersytetu i towarzystw naukowych. Tu działało Towarzystwo Naukowe Krakowskie z licznymi wydziałami i komisjami specjalistycznymi (1815-1872), miała siedzibę Akademia Umiejętności (od 1872). Każda niemal dziedzina nauki uprawiana w Uniwersytecie posiadała również w mieście swoje towarzystwo, mające ją wspierać i popularyzować, również poprzez tworzone czasopisma naukowe i fachowe. Znaczna część czasopism reprezentowała nauki humanistyczne, ale obok nich powstawały wyspecjalizowane czasopisma medyczno-przyrodnicze, rolnicze, prawne, pedagogiczne i techniczne.

Organem TNK były „Roczniki Towarzystwa CK Naukowego Krakowskiego" (1817-1872), którego swoistą kontynuację stanowił „Rocznik Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie" (1873-1890) oraz „Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie" (1891-1914), zaś Polskiej Akademii Umiejętności (następnie Akademii Umiejętności) „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie" (1890-1915), redagowane m.in. przez S. Smolkę, B. Ulanowskiego i innych. Poszczególne Wydziały od 1874 r. firmowały własne czasopisma. Od 1874 r. ukazywał się „Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydział Filologiczny i Historyczno-Filozoficzny", który następnie podzielano na: „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Filologicznego..." oraz „Rozprawy i Sprawozdania Wydziału Historyczno-Filozoficznego..." Podobne czasopisma wydawał Wydział Matematyczno-Przyrodniczy. Akademia publikowała też 6 czasopism w języku niemieckim („Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau", 1890-1900) i francuskim (np. „Bulletin International de l'Académie des Sciènces de Cracovie...", 1888-1909).

W 1869 r. uczyniono pierwszą próbę stworzenia czasopisma poświęconego starożytności. Był to „Rocznik dla Archeologów, Numizmatyków i Bibliografów Polskich" pod redakcją Stanisława Krzyżanowskiego. Wśród specjalistycznych periodyków były: „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce" (1878-1914), „Archiwum Komisji Historycznej" (1878-1916), „Archiwum Komisji Prawniczej" (1895-1913). W latach 1884-1889 ukazywało się najstarsze czasopismo numizmatyczne „Zapiski Numizmatyczne", kwartalnik założony i redagowany przez M. Kurnatowskiego. Za-

stąpione zostało przez „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne", które pełniły rolę organu Towarzystwa Numizmatycznego. Wydawano je z przerwami w latach 1889-1906 i następnie od 1909 r. w postaci miesięcznika. „Zapiski Numizmatyczne" były pierwszym polskim czasopismem w całości poświęconym numizmatyce. Z pismem współpracowali m.in. Antoni Ryszard, Władysław Bortynowski, Max Kirmis, Ignacy Polkowski, Wiktor Wittyg. W 1866 r. pojawił się „Pamiętnik Krakowski", tygodnik redagowany przez J. Radwańskiego, poświęcony historii, zamieszczający też fragmenty utworów i kronikę literacką.

Założone w 1896 Towarzystwo Miłośników Historii Zabytków Krakowa wydawało w latach 1898-1914 „Rocznik Krakowski", czasopismo w starannej szacie graficznej, zawierające artykuły z zakresu szeroko pojętej historii sztuki, a także sprawozdania z działalności Towarzystwa, recenzje książek, przeglądy bibliograficzne. Poszczególne tomy redagowali: S. Krzyżanowski (t. 1-5, 7-13, 16-17), L. Lepszy i S. Tomkowicz, S. Kutrzeba, J. Muczkowski. Z pismem współpracowali wybitni historycy, historycy sztuki, archeolodzy, architekci, muzycy.

W latach 1908-1914 ukazywał się „Rocznik Slawistyczny" założony przez J. Łosia, I. Mańkowskiego, K. Nitscha i J. Rozwadowskiego. Było to czasopismo drukujące artykuły z zakresu językoznawstwa i historii języków słowiańskich, dialektologii, słowotwórstwa, nazewnictwa, zawierające przeglądy bibliograficzne i dział recenzji. W latach 1867-1924 działające w mieście Towarzystwo Prawnicze i Ekonomiczne wspólnie z Wydziałem Prawa Uniwersytetu wydawało „Kronikę Prawniczą" (1882-1892) oraz „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne" (1900-1914), poświęcone prawu i naukom społecznym.

Od kwietnia 1862 r. staraniem Oddziału Nauk Przyrodniczych i Lekarskich CK Towarzystwa Naukowego Krakowskiego zaczął ukazywać się tygodnik „Przegląd Lekarski", założony i redagowany przez J. Dietla, A. Bryka, J. Majera, F. Skobla, następnie przez S. Jankowskiego, L. Halbana, M. Zieleniewskiego, J. Oetingera i innych. W piśmie zamieszczano artykuły z zakresu medycyny, przeglądy czasopism wydawnictw medycznych, sprawozdania z posiedzeń towarzystw lekarskich. W 1872 r. ukazywał się dodatek pt. „Dwutygodnik Higieny Publicznej Krajowej". Towarzystwo wydawało także, wspólnie z Uniwersytetem, „Rocznik Lekarski" (1906-1917). Działający w latach 1889-1914 chirurdzy polscy, którzy w późniejszym okresie utworzyli Towarzystwo Chirurgów Polskich, organizowali zjazdy, wydając związany z nimi periodyk „Pamiętnik Zjazdów Chirurgów Polskich" (w latach 1889-1911 odbyło się w Krakowie 14 zjazdów).

Ukazywały się też pisma podejmujące problemy rolnictwa. Organem Towarzystwa dla Popierania Polskiej Nauki Rolnictwa stał się założony w 1904 r. „Rocznik Nauk Rolniczych", zawierający rozprawy z zakresu produkcji i inżynierii rolnej, którego kolejnymi redaktorami byli m.in.: E. Godlewski, S. Jentys, W. Lubomirski, W. Klecki. Działające w Krakowie w latach 1845-1919 Towarzystwo Rolnicze Krakowskie również wydawało czasopisma naukowo-fachowe. Były to m.in. „Rocznik CK Towarzystwa Gospo-

darczo-Rolniczego Krakowskiego" (1851–1853), „Tygodnik Rolniczo-Przemysłowy" (1854–1862), a także „Dziennik Rolniczy" (1862–1870) oraz „Przewodnik Ekonomiczny" (1870–1871) i „Poradnik Przemysłowo-Rolniczy" (1874–1879).

Krakowskie Towarzystwo Techniczne, założone w 1877 r. szerzyło wiedzę techniczną, zmierzając do podniesienia działalności kraju. W tym celu w latach 1880–1900 wydawało „Czasopismo Techniczne", miesięcznik redagowany przez komitet redakcyjny, w skład którego wchodzili m.in. W. Łatkiewicz, J. Matula, M. Moraczewski, W. Rozwadowski. Po odebraniu przez władze debitu pismo zostało przejęte przez Polskie Towarzystwo Politechniczne we Lwowie. W Krakowie ponownie zaczęło się ukazywać w latach 1890–1899 pod redakcją komitetu w składzie: R. Meus, W. Ekielski, S. Horoszkiewicz, L. Mikucki, J. Rajewski. Pod auspicjami Towarzystwa wydawano też miesięcznik pt. „Architekt" (1900–1915), poświęcony architekturze i sztuce. Redagowali go kolejno W. Ekielski (1900–1906) i J. Warchałowski, zapewniając pismu wysoki poziom merytoryczny i edytorski. Był to wynik współpracy wybitnych twórców (np. J. Sas Zubrzycki, H. Jasieński, A. Szyszko-Bohusz), którzy na łamach czasopisma poruszali problematykę architektury, budownictwa, a także sztuki polskiej historycznej i współczesnej oraz zagadnienia konserwatorskie.

Stosunkowo najlepsze warunki dla rozwoju czasopism pedagogicznych zarysowały się w zaborze austriackim po 1867 r., tj. od momentu lipcowych i sierpniowych ustaw, wprowadzających autonomię oświaty i język polski do szkół oraz Radę Szkolną Krajową. Wcześniej istniały nieliczne pisma urzędowe, jak np. dwumiesięcznik „Kurenda Szkolna" (1863–1870), wydawany przez Konsystorza Diecezji Krakowskiej. Kraków prawie przez 30 lat pozbawiony był własnych czasopism pedagogicznych. W roku 1875 podjęto próbę wydawania „Rocznika Szkolnego", ukazał się tylko jednorazowo, podobnie jak wydany w 1875 r. „Poradnik Wychowawczy" poświęcony sprawie wychowania domowego. W 1899 r. zaczęła ukazywać się „Oświata", która po czterech numerach zmieniła tytuł na „Pogląd na Świat". Były to miesięczniki „poświęcone zagadnieniom wykształcenia, czytelnictwa i samouctwa", redagowane na przemian przez Władysława Kozłowskiego i Jana Dutkiewicza.

Łącznie w Galicji w tym czasie ukazywało się 60 tytułów periodyków, spośród których 14 wydawano w Krakowie[55]. Wydawcami byli: Krajowy Związek Nauczycielstwa Polskiego („Głos Nauczycielstwa Ludowego", 1906–1918, red. Stanisław Nowak; „Ruch Pedagogiczny" 1912–1915, jako miesięczny dodatek do „Głosu Nauczycielstwa Polskiego" pod redakcją Henryka Rowida), Towarzystwo Szkoły Ludowej („Miesięcznik Towarzystwa Szkoły Ludowej", 1901–1906, red. Stanisław Michnik; „Przewodnik Oświatowy" 1907–1939, red. Marian Stępowski; „Oświata Ludowa", 1910–

[55] Por. J. Jarowiecki, *Czasopisma pedagogiczne w Polsce*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, pod red. W. Pomykały, Warszawa 1993, s. 76–88; idem, *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, Kraków 1997, s. 5–31; zob. też: S. Możdżeń, J. Musiał, *Bibliografia polskich czasopism pedagogicznych (do 1979 r.)*, Kielce 1961.

1913, red. Kazimierz Lubecki); Związek Ekonomistów, Urzędników i Nauczycieli („Głos Urzędniczy", 1908–1914, red. Feliks Świątkowski); Zrzeszenie Polskich Stowarzyszeń Katolickich Nauczycieli („Nauczycielka", 1914–1922, red. Helena Strażyńska). Problematyce szkolnictwa ludowego poświęcona była „Gazeta Szkolna" (1902–1913), wydawana i redagowana przez Stanisława Rosoła, ciesząca się dużym powodzeniem ze względu na swój niezależny i postępowy charakter i obronę interesów nauczycieli tego szkolnictwa. Problemami reformy oświaty i wychowania zajmowały się m.in. „Reforma Szkolna" (1904–1911), redagowana przez Adama Szymańskiego, „Szkoła Przyszłości" (1906–1908) pod redakcją Julii z Benonich-Dobrowolskiej. Krakowskie czasopisma pedagogiczne odegrały ważną rolę w procesie kształtowania się poglądów społecznych nauczycieli, ich świadomości narodowej i solidarności zawodowej, polemizowały z konserwatywnymi poglądami, zajmowały się sprawami narodowego wychowania ludu, poświęcając wiele uwagi oświacie pozaszkolnej, rozbudzały też potrzebę samokształcenia nauczycieli.

Rozwojowi oświaty i związanym z tym edytorstwem czasopism pedagogicznych towarzyszył ożywiony rozwój czasopism dla dzieci i młodzieży, na łamach których propagowano nowe rodzące się koncepcje wychowawcze i tendencje ideowe. Stanowiły one ważny instrument w kształtowaniu poglądów i postaw młodych odbiorców, przede wszystkim postaw patriotycznych, zapoznawały z dorobkiem narodowej kultury, w tym literackiej i artystycznej. W Krakowie rozpoczęło się od skromnych dodatków. W latach 1905–1914 takim był samodzielny dodatek do „Prawdy" – „pisma ludowego poświęconego sprawom religijnym, narodowym i politycznym, gospodarczym i rozrywce" pt. „Dzwonek" pod red. L. Łabaja. Wiele miejsca poświęcano w nim sprawom wychowania, publikowano teksty literackie oraz dotyczące historii Polski. Propagandą idei ruchu misyjnego wśród dzieci i młodzieży zajmowały się „Roczniki Dzieła św. Dzieciątka Pana Jezusa" (kwartalnik ukazujący się pod red. ks. J. Kiedrowskiego).

W 1909 r. środowisko działaczy oświatowych zaczęło wydawać czasopismo pt. „Promyk. Ilustrowany Dwutygodnik dla Dzieci" pod red. Wojciecha Feleksego. W skład redakcji weszli m.in. Bronisława Bobrowska, Jadwiga Klemensiewiczowa, Helena Radlińska, Marcelina Kulikowska, współpracownikami byli J. Mortkowiczowa, W. Weychert-Szymanowska, J. Korczak, M. Zaruski, J. Porazińska, H. Boguszewska, W. Sieroszewski. Ukazywał się do 1910 r. Dodatkiem do „Promyka" był „Promyczek", przeznaczony dla najmłodszych (red. S. Buraczewska). Tytułem nawiązywało do „Promyczka. Pisemka poświęconego młodzieży", wydawanego w 1872 r. pod red. S. Władygi. W latach 1913–1914 ukazywał się „Murzynek" – miesięcznik ilustrowany dla dzieci i młodzieży poświęcony misjom katolickim w Afryce, pod red. A. Świerzyńskiego, wydawany przez Sodalicję św. Piotra Klawera.

Do młodzieży adresowany był miesięcznik „Zjednoczenie. Organ Młodzieży Socjalistycznej" (1905–1911), założony w Krakowie i red. przez Henryka Grossmana. Nękany przez cenzurę zmienił miejsce druku. Pismami socjalistycznymi dla młodzieży były też: „Głos Młodzieży Socjalistycznej"

(1910, redaktorzy m.in. Julian Leszczyński, Eugeniusz Przybyszewski, Stanisław Świdwiński i in.); „Nasz Głos" (1911–1912, red. Jan Feliks Jasiński); „Wiosna – pismo dla młodzieży robotniczej" (1921, red. Z. i J. Klemensiewiczowie)[56]. W 1912 r. pojawiła się w Krakowie „Nasza Praca. Organ Zarządu Głównego Unii Stowarzyszenia Polskiej Młodzieży Postępowo-Niepodległościowej", wydawany nakładem Ludwika Strojka. Kontynuację „Naszej Pracy" stanowił „Nurt. Pismo Socjalistyczne", redagowany przez Tadeusza Szpotańskiego[57].

Miał też swoją prasę ruch harcerski. Bibliografowie odnotowali kilka, m.in. „Czuwaj" (1912–1913), „Odrodzenie" (1912–1913), „Orli Lot" (1912–1913)[58]. Najciekawszy był jednak „Harcerz" (1913–1914) – „miesięcznik Harcerzy Polskich" pod redakcją Józefa Lewickiego, propagujący idee skautingu, kształtujący poczucie odpowiedzialności za losy kraju i miłość do niego. W latach 1914–1915 ukazywał się tygodnik „Coś Wam powiem", wydawany przez IV Krakowską Drużynę Skautową, zaś w 1914 r. harcerstwo żeńskie wydawało „Skautkę", redagowaną m.in. przez Jadwigę Mayównę.

W Krakowie ukazywały się nadto pisma młodzieży narodowej („Młode Słowo", 1892), młodzieży ludowej („Strażnica Polski Ludowej", 1913, red. Z. Gutek, F. Nieć); Polska Młodzież Abstynencka dysponowała periodykiem pt. „Młodzież" (1906–1907, red. Gustaw Baumfeld), adresowanym do młodzieży szkół średnich i uniwersyteckiej, propagującym walkę z różnymi nałogami. Kontynuację stanowiło pismo Akademickiego Koła Eleuteryi pod identycznym tytułem, ukazujące się w latach 1909–1911. Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej zapoczątkowało w 1917 r. wydawanie miesięcznika „Młodzież Polska" (red. ks. Ludwik Kasprzyk), której celem było integrować młodzież katolicką, zapoznawać ją z dziejami narodu, poszerzać wiedzę, pobudzać do pracy samokształceniowej. Powstawały też pisma w środowisku młodzieży szkolnej, np. „Znicz. Miesięcznik Polskiej Młodzieży Szkół Średnich" (1906–1908, wydawany przez uczniów III Gimnazjum), „Łan Młodzieży" – „dwutygodnik kształcącej się młodzieży szkolnej" (1908–1909, red. T. Grabowski, M. Piechocka). Wcześniej wydawano m.in. „Gimnazjalistę" (1895), „Koleżeństwo" (1890), „Jutrzenkę" (1899–1900). Młodzież akademicka również drukowała własne czasopisma, m.in. „Przegląd Akademicki" (1881–1883), wydawany staraniem Czytelni Akademickiej pod redakcją Szymona Matusiaka; „Ognisko" – „organ uczącej się młodzieży polskiej" (1889–1900), redagowany kolejno przez K. Przerwę-Tetmajera, Wilhelma Schmidta i in., „Przegląd Studencki" (1890), „Podwawelanin" (1902), „Przyszłość" (1903).

Kraków w okresie autonomii Galicji stał się ważnym ośrodkiem wydawniczym prasy katolickiej. Do najstarszych popularnych pism religijnych

---

[56] Por. J. Myśliński, *Studia nad polską prasą społeczno-polityczną w Zachodniej Galicji 1905–1914*, Warszawa 1970, s. 211; idem, *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów*, Warszawa 1982, s. 244.

[57] Ż. Kormanowa, *Materiały do bibliografii druków socjalistycznych*, Warszawa 1949, s. 29, 32.

[58] M. Miszczuk, *Spis tytułów prasy harcerskiej 1911–1939*, Warszawa 1983.

należał założony przez ks. Stanisława Stojałowskiego miesięcznik pt. „Apostolstwo Serca Jezusa czyli Związek Katolicki dla Kościoła i Dusz Zbawienia" w r. 1872, który od 1880 r. przyjął tytuł „Intencja Miesięczna czyli Posłaniec Serca Jezusowego", by od 1904 r. zmienić go na „Posłaniec Serca Jezusowego". Kolejnymi redaktorami byli m.in. ks. ks. S. Stojałowski, A. Buchta, M. Mycielski, A. Friedrich, J. Hubant i in. Pismo propagowało kult Serca Jezusowego, było łącznikiem między ogniskami Apostolstwa Modlitwy, zamieszczało rozważania biblijne, artykuły hagiograficzne, wiadomości bieżące z życia Kościoła. Osiągało w latach 1872–1918 nakład 30–150 tys. egzemplarzy. Kult Serca Jezusowego szerzył też „Głos Ziemi Świętej" (1909–1918 i dalej), kwartalnik, a od 1912 miesięcznik Pobożnego Stowarzyszenia Armii św. Krzyża, pod redakcją o. Zygmunta Jakubowskiego. Na łamach pisma popularyzowano sanktuaria w Ziemi Świętej, osoby święte z nimi związane, a także działalność franciszkanów.

W latach 1882–1936 ukazywał się miesięcznik popularnonaukowy wydawany przez jezuitów pt. „Misje Katolickie. Czasopismo Ilustrowane Miesięczne", redagowane kolejno m.in. przez ks. ks. W. Zaborowskiego, J. Hołubowicza, W. Długołęckiego, M. Czermińskiego, J. Krzyszkowskiego. Propagował dzieła misyjne w różnych częściach świata, ich idee oraz historię, zamieszczał artykuły historyczne, etnograficzne, przede wszystkim poruszał problemy religijne. Podobny charakter miały „Roczniki Rozkrzewienia Wiary" (1883–1921), dwumiesięcznik Stowarzyszenia Rozkrzewienia Wiary, publikujący listy misjonarzy całego świata.

Prasę religijną wydawały różne stowarzyszenia i zakony. Tak np. w latach 1900–1939 księża misjonarze wydawali „miesięcznik kleryków" – „Meteor" (wcześniej: „teologów stradomskich"), redagowany kolejno przez J. Ściskalskiego, J. Lorka, P. Dembińskiego i innych. Publikowano w nim artykuły filozoficzno-teologiczne, historyczne, pisano o wydarzeniach z życia zgromadzenia prowincji i seminaryjnego. Ci sami księża misjonarze wydawali w latach 1895–1915 „Roczniki Obydwóch Zgromadzeń św. Wincentego à Paulo" pod red. ks. Kaspra Słomińskiego. Tematyka pisma związana była z historią tych zgromadzeń, z działalnością misjonarzy, zamieszczano na jego łamach sprawozdania i rozporządzenia władz generalnych. Organem Konferencji św. Wincentego à Paulo i stowarzyszeń im pokrewnych był kwartalnik „Miłosierdzie Chrześcijańskie (1905–1918) pod red. ks. S. Greczyka, na łamach którego głoszono idee miłosierdzia, popularyzowano akcje charytatywne, opisywano działalność tych stowarzyszeń. Związek św. Bonifacego wydawał w latach 1907–1920 miesięcznik pt. „Polski Siew. W Obronie Prawdy", redagowany przez S. Stapińskiego (pierwotny tytuł: „Święty Wojciech"). Pismo propagowało kult maryjny i świętych, walczyło z poglądami antyreligijnymi, piętnowało wady narodowe; miało charakter ascetyczno-apologetyczny i popularny. Towarzystwo Jezusowe patronowało dwumiesięcznikowi „Sodalis Marianus" (1901–1939), którego redaktorem był ks. Marian Bartynowski. Na jego łamach poruszano sprawy ideowe i organizacyjne kongregacji mariańskich, zamieszczano artykuły o problematyce wychowawczej, a także z zakresu mariologii. Jezuici wydawali

też „Nasze Wiadomości" (1904–1938). Związek Katolickich Stowarzyszeń Kobiet i Dziewcząt Pracujących dysponował periodykiem zatytułowanym „Kobieta Polska" (1916–1921). Wydawcą i redaktorem był ks. Ludwik Kasprzyk. Pismo głównie podejmowało problematykę religijną i moralną w życiu kobiet: publikowano tu artykuły hagiograficzne, a także o treściach religijno-patriotycznych[59].

Przed wybuchem pierwszej wojny światowej zachodziły głębokie przemiany w życiu społecznym, kulturalnym, a zwłaszcza w działalności i świadomości politycznej mieszkańców Krakowa[60]. Nadal utrzymywały się poglądy konserwatywne, istotne postawy religijne, ale zmalały wpływy dominujących wcześniej stańczyków, młodych konserwatystów, wzrosło natomiast znaczenie ugrupowań burżuazyjnych, środowisk demokratycznych, rozwijał się ruch robotniczy, socjalistyczny. Na atmosferę miasta miały wpływ grupy literackie i cyganeria artystyczna, upowszechniające modernistyczne prądy w sztuce i literaturze, rosnąca stale ilość studiującej młodzieży. Na łamach prasy znajdowały odzwierciedlenie zróżnicowane poglądy polityczne, nastroje, toczyły się namiętne spory i polemiki.

Nadal istniało duże zróżnicowanie rozwijającej się ilościowo prasy, stosunkowo wysokie nakłady osiągały dzienniki. Wśród nich główne miejsce zajmował popołudniowy dziennik o zabarwieniu sensacyjnym, nie związany w zasadzie z żadnym stronnictwem politycznym, a mianowicie „Ilustrowany Kurier Codzienny", jego pierwszy numer ukazał się 17 grudnia 1910 r. pod redakcją Mariana Dąbrowskiego, którego wspierał – jako redaktor odpowiedzialny – Jan Stankiewicz. W 1912 r. jego jednorazowy nakład sięgał 40 tysięcy egz.[61]; „Nowa Reforma" (red. odp. Michał Konopiński), reprezentująca demokratów osiągała 7 tys. egz. jednorazowego nakładu; „Naprzód" – organ Polskiej Partii Socjalistycznej – 4,5 tys.; „Głos Narodu" związany z chrześcijańską demokracją (red. Antoni Beaupré) – 3,5–8 tys.; konserwatywny „Czas" – 4,5 tys. egz.; klerykalna „Prawda" – 17,5 tys. egz., niezależne „Nowiny" – 3 tys. egz. Czasopisma o charakterze społeczno-kulturalnym czy społeczno-politycznym miały stosunkowo niskie nakłady, np. konserwatywny „Przegląd Polski" ukazywał się w nakładzie ok. 500 egz., zaś nakład postępowej „Krytyki" wahał się w granicach 1200–2000 egz., jezuicki „Przegląd Powszechny" – ok. 1400 egz.[62]

---

[59] Informacje o niektórych innych tytułach prasy katolickiej zob. *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918–1944*, oprac. Z. Zieliński, Lublin 1981.

[60] J.M. Małecki, *W dobie autonomii galicyjskiej (1866–1918)*, [w:] *Dzieje Krakowa...*, s. 379.

[61] A. Paczkowski, *Prasa polska 1918–1939*, Warszawa 1976, s. 165; zob.: A. Bańdo, *Dzieje koncernu „Ilustrowany Kurier Codzienny" w latach 1910–1939*, [w:] *Kraków–Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku...*, t. V, s. 600; J. Pelczarski, *Niektóre fakty z historii koncernu „Ilustrowany Kurier Codzienny"*, „Prasa Współczesna i Dawna" 1956, nr 2, s. 131–132.

[62] Szczegółowe dane o nakładach w art. J. Myślińskiego, *Nakłady prasy społeczno-politycznej w Galicji w dobie autonomicznej*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego" 1969, t. 8, z. 4, s. 447–500; idem, *Prasa polska w Galicji w dobie autonomicznej (1867–1918)*, [w:] *Historia prasy polskiej*, t. II: *Prasa polska w latach 1864–1918...*, s. 164–165.

W latach pierwszej wojny światowej pojawiło się wiele nowych czynników, które niekorzystnie odbiły się na rozwoju prasy, a mianowicie surowa wojenna cenzura, reglamentacja informacji z frontów i ze świata, trudności ekonomiczne etc. Instytucje wojskowe uzyskały uprawnienia kontrolowania wszelkich informacji zamieszczanych w prasie, ustalając rozmaitymi zaleceniami zakazy publikowania wielu informacji o działaniach wojennych i wydarzeniach na frontach. Liczne redakcje przeszły konfiskaty poszczególnych numerów czy artykułów („Czas", Naprzód", „Nowa Reforma" i in.). Mimo tych utrudnień, w Krakowie wzrosło zainteresowanie prasą codzienną, co spowodowało zwiększenie nakładów głównych krakowskich dzienników. Jednorazowy nakład „Ilustrowanego Kuriera Codziennego" (red. Tadeusz Konczyński) wzrósł do przeszło 47 tys. egz., „Nowej Reformy" (red. Konstanty Srokowski) do 33 tys. egz., „Głosu Narodu" (red. Jan Matyasik) - 10 tys., „Naprzodu" (red. odp. Franciszek Kubanek, Marian Pyrzowski) - 6 tys.; niektóre z nich ukazywały się 2 i 3 razy dziennie (np. „Nowa Reforma", „Czas"). Na ich łamach dominowały korespondencje wojenne, informacje z frontów dostarczane przez specjalnych wysłanników. Wykorzystywano też serwisy agencyjne: Biura korespondencyjnego w Wiedniu, Biura Wolfa w Berlinie, Agencje Reutera i Havasa. Wiele miejsca poświęcano legionom i ich twórcy - Józefowi Piłsudskiemu. Utrzymywały się nadal główne czasopisma, jak np. „Prawda", „Piast", a nawet satyryczno-humorystyczne, np. „Bocian" czy „Nowości Ilustrowane". Pojawiły się też nowe tytuły. W latach 1914-1915 wydawano niemiecki dziennik „Die Korrespondenz" (red. Zygmunt Rosner i Emil Śliwiński), ukazywał się także dziennik dowództwa twierdzy krakowskiej „Krakauer Zeitung" (6 tys. nakł.). Wśród nowych tytułów wymienić można, m.in. dziennik „Gazetę Krakowską" (1914-1915, red. Zygmunt Rosner), oraz „Gońca Krakowskiego" (od 2 VIII 1918, red. Jan Stankiewicz), „Epizody Wojenne" (1915-1917, red. Stanisław Schweitzer) - tygodnik zawierający „ciekawe obrazki i przygody na terenach walk wojny europejskiej"; „Ilustrowany Tygodnik Polski" (1915, red. Lucjan Rydel) - pismo poświęcone literaturze i sztuce; „Na posterunku" (1917, red. Zofia Daszyńska-Golińska) - tygodnik dla kobiet. Wydawano również inne czasopisma: społeczne i literackie („Na przełomie", 1916, „Kultura Polski", 1917), dla młodzieży („Młodzież Polska", 1917), naukowe i fachowe („Tygodnik Rolniczy", wznowienie 1915), „Wiadomości Gospodarcze" (1916), „Czasopismo Górniczo-Hutnicze" (1916), „Czasopismo Krakowskiego Towarzystwa Hutniczego" (1917)[63]. Można zatem z przekonaniem stwierdzić, że w okresie pierwszej wojny światowej prasa krakowska utrzymywała swą dotychczasową kondycję, odgrywając istotną rolę w przygotowaniu społeczeństwa do nadchodzącej niepodległości.

[63] O prasie codziennej pisał m.in. J. Seniów, *Prasa krakowska w czasie pierwszej wojny światowej (1914-1918)*, „Zeszyty Prasoznawcze" 2002, nr 3/4, s.126-136.